

Teška baština Grada Koprivnice

Jakopiček, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:651723>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)/[Imenovanje-Nekomercijalno 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-30**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI

Ak. god. 2022./ 2023.

Petra Jakopiček

Teška baština Grada Koprivnice

Završni rad

Mentor: Doc. dr. sc. Helena Stubić

Zagreb, rujan 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Zahvaljujem Heleni Jakopiček Sarafimovski, mag. philol. croat. et mag. hist., na lekturi.

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Baština	6
2.1. Osnovno o baštini	6
2.2. Teška baština	8
3. Teška baština Grada Koprivnice	13
3.1. Povijesni kontekst – Židovi na području Hrvatske te u Koprivnici	15
3.1.1. Razdoblje prije Drugoga svjetskoga rata	15
3.1.2. Drugi svjetski rat i Konačno rješenje	23
3.1.3. Razdoblje nakon Drugoga svjetskoga rata	26
3.2. Spomen područje „Danica“	31
3.3. Koprivnička sinagoga	41
3.4. Židovsko groblje	47
4. Zaključak	51
5. Literatura	54
6. Popis oznaka i kratica	63
7. Popis slika	64

1. Uvod

Ovaj završni rad kao cilj ima razjasniti pojam teške baštine, čija će se saznanja primijeniti na trima ostvarenjima takve ostavštine grada Koprivnice – spomen-područja „Danica“, sinagoge i židovskog groblja, a koja se primarno tiču smanjena židovske zajednice, uz pojašnjen povijesno-kulturnog konteksta života Židova na prostorima Hrvatske i grada Koprivnice. Želja je pokazati dio bogate povijesti Koprivnice, ali i ukazati na stanje i tretman židovske baštine, koja nije dio „lijepe“, tj., komodificirane baštine i potencijalno je ugrožena. U Republici Hrvatskoj, kao i u ostatku Europe primjećuje se porast antisemitizma i nijekanje prošlosti, odnosno porast relativizacije zločinačkog karaktera Nezavisne Države Hrvatske, što je prisutno u javnom prostoru. To je zabrinjavajuće za demokratsko društvo, čiji Ustav, između ostalog, počiva na slobodi i jednakosti svih građana, bez obzira na vjeroispovijest, etničku pripadnost ili bilo koje drugo određujuće obilježje. Da se židovski identitet ne bi obrisao, ali i da se povijest, po Voltaireu „lista zločina i nesreća“ (Mirković, 1996, str. 80) genocida i državne opresije ne bi ponovila, potrebno je očuvati židovsku baštinu te onu vezanu uz Holokaust i antifašističku borbu.

Prvo poglavlje posvećeno je analizi pojma baštine, kao kulturno-povijesnu ostavštinu te odrednicu identiteta zajednica, uz koju vežemo pojmove primarnog, arheološkog i muzealiziranog konteksta, tj. muzealizacije. Zatim će se pojam baštine povezati s problemom komodifikacije, čijim procesom se mogu zanemariti negativna strana kulturne informacije, tzv. „teška baština“. Navedeni pojam će se pojasniti te dovesti u vezu s problemima zloupotrebe i izmjenjivanja neugodnih povijesnih istina, tj. značenja, što može dovesti do disonancija, tj. nesuglasica. Pritom će se i razjasniti važnost prisjećanja prošlosti, ali i opasnosti koje mogu biti dio komemorativnih događaja, što će biti ilustrirano kratkim primjerima iz Ujedinjenog Kraljevstva, Poljske i Ruske Federacije.

U drugom poglavlju dat će se, u kratkim crtama, ključne kulturno-povijesne informacije o Židovima u Europi, da bi se kasnije predstavila povijest židovske koprivničke zajednice od njihova doseljenja do istrebljenja te njegovih posljedica, u koje se ubraja i dalje prisutni antisemitizam, ali i ksenofobija i rasizam u današnjem hrvatskom društvu. Nakon toga će se detaljnije analizirati uloga triju očitovanja teške baštine, a pod koju spadaju – Spomen područje „Danica“, nekadašnja tvornica, koja je poslužila kao sabirni logor; sinagoga, koja je služila, između ostalog, kao ustaški zatvor te se danas više ne upotrebljava u religijske svrhe;

te židovsko groblje, koji stoji zanemaren, kao podsjetnik na minulu židovsku zajednicu. Pritom će se koristiti definicijama, pojmovima i stajalištima o prirodi „teške“ baštine te o baštini općenito, koja je bila detaljnije objašnjena u prethodnom poglavlju.

2. Baština

2.1. Osnovno o baštini

Baština je, prema univerzalnoj definiciji UNESCO-a, ostavština koju dobivamo iz prošlosti, u kojoj živimo u sadašnjici i koju prenosimo budućim generacijama. Konferencijom u Nari 1994. g. određeno je da ju čuvaju baštinske institucije, poput muzeja, a koje predstavljaju svojevremene „arhive ljudskog vremena“. Engleski termin *heritage* pak vuče korijen od latinske riječi *hereditatem*, što znači „nasljedstvo“. Njemačka riječ *Denkmalpflege* uvažava važnost i fizičke zaštite, ali i komemoracije baštine, kojom se čovječanstvo upozorava na ne ponavljanje pogrešaka, počinjenih u prošlosti. Važno obilježje baštine, prema Howardu (2004), jest „osjećaj odgovornosti“ za zaštitu svjedočanstva prošlosti i njihovo pravilno prikazivanje i tumačenje budućim generacijama, a tako se ostvaruje i temeljna ljudska čežnja u „pobjeđivanju smrtnosti“. Premda krhka po prirodi, bitan je faktor u održavanju kulturne raznolikosti, a također obogaćuje društveni kapital i stvara osjećaj individualnog i kolektivnog „pripadanja“.

Obično se najjasnije uočava materijalna baština, u kojoj su nositelji značenja predmeti (umjetnine, obrtnički proizvodi i slično), građevine, gradovi i posredni mediji (primjerice, notni zapisi). Treba spomenuti da kulturna baština nije ograničena samo na materijalna očitovanja, nego može biti nematerijalnom, naslijeđenom od predaka, u obliku usmene predaje, izvedbenih umjetnosti, društvenih običaja i tradicija, prazničnih događaja, znanja i umijeća. Prema Maroeviću (2004, str. 33), samo značenje riječi „baština“ više naglašava nematerijalnu stranu stvari – „značajku, kulturu ili tradiciju“. Ona, dakle, nasljeđuje materijalna svjedočanstva i vrijednosti prošlosti, i njeno prepoznavanje, neovisno o subjektivnom osjećaju, čini jedan od temelja kulturnih posebnosti različitih zajednica. Prema Ashworthu, a što je navedeno posredstvom Howarda (2004, str. 100), nešto postaje baštinom ako se označava, identificira, to jest, oblikuje u poruku. Spomen-ploča može se smatrati baštinom, dok zgrada na kojoj se nalazi to ne mora biti. Kontekst se javlja važnijim.

Materijalna i nematerijalna priroda baštine određuje njen identitet. Primjerice, u kontekstu analize ostvarenja židovske baštine u Koprivnici, odmah se primjećuje da čine nepokretnu baštinu – baštinu koja je usko, fizički povezana s mjestom na kojem je nastala, jer se javljaju građevinama. Prema Maroeviću (2004), ta karakteristika fiksiranosti u prostoru oblikuje i definira sredinu u kojoj se nalazi, što je nematerijalno očitovanje baštine. Građevine privlače pozornost ljudi, mijenjaju vlasnike, renoviraju se, čak i doživljavaju uništenja, stoga se značenja kroz vrijeme mogu nadodavati. Tako se dolazi do zaključka, s obzirom na to da „dokumentira svoje vrijeme i vrijeme svog trajanja“ (Maroević, 2004, str. 40), da se baština javlja muzealiziranom, što znači da je izdvojena iz svoje prave realnosti, zbog svoje muzealnosti, odnosno, vrijednosti, u onu umjetnu, muzejsku, pritom gubeći svoj izvorni ili primarni povijesni kontekst. Primarni kontekst, prema Peteru van Menschu, kako je navedeno kod Maroevića (2004, str. 95), predstavlja aktivan život baštine, gdje se ona javlja robom – dio je procesa proizvodnje, eksploatacije i održavanja. Nakon nje slijedi takozvani „arheološki“ kontekst, gdje predmet baštine miruje ili propada, po volji korisnika, pa se tako ne javljaju nove dokumentarne vrijednosti. Tek uključivanjem u muzeološki kontekst, to jest, zaštitom, što opet ovisi o korisnicima, baština se prestaje upotrebljavati u primarne svrhe, i postaje informacijsko-dokumentarnim predmetom. Tim procesom predmet baštine postaje svjedočanstvom određenog vremena, prostora, zbivanja i društva, to jest, primarnih i arheoloških identiteta.

Materijalna i nematerijalna baština dokumentira vrijeme nastanka ili protok vremena i društveni status koji je posjedovala. Ako je „društveno istrošena“ i odbačena, dokumentira vrijeme u kojem je živjela, dok istovremeno ostaje tek „krhotinom društvene zbilje u kojoj je bila od važnosti“ (Maroević 2004, str. 42). Muzealizacijom se gubi izvorni kontekst, pamćenje, pa se tako stvaraju nove konotacije. Drugim riječima, dolazi do nastanka identiteta, koji se javljaju produktom kategorije vremena, prostora i društva, i oni kao dio muzejskih poruka određuju ishodišta, kao što je to, primjerice, pripadnost mjestu, religiji, kulturi ili bilo kojem drugom obliku formulirane svijesti. On, pojednostavljeno, predstavlja osjećaj pripadnosti nekoj grupaciji i organizaciji, a kultura se, po Macdonald (2009, str. 93), javlja njenom manifestacijom. Ljudi određuju kulturu koja odgovara njihovim identitetima, i tako stvaraju baštinu.

2.2. Teška baština

Baština također igra ulogu u gospodarstvenom sektoru u polju turističke djelatnosti, ali se prvenstveno štiti i komunicira za unutarnje potrebe, bilo da se to odnosi na privatne vlasnike, vladu i upravu ili na lokalne zajednice. Po prirodi, prvenstveno nevezana uz profit, ona se, za potrebe gospodarstva, podvrgava procesu komodifikacije, što znači da joj se preoblikovanjem pridaje određena tržišna vrijednost, što je u suštini loša implementacija. Prema McKercheru i du Crosu, (2002), navedeno kod Neugebauer (2009, str. 12) pretvaranjem povijesti u potrošačku robu postiže se „stvaranjem mita, građenja priče, naglašavanjem njezine posebnosti te pretvaranjem u fantaziju, spektakl ili u nešto lagano i zabavno“, čime se ona trivijalizira i gubi na važnosti. Po Schoutenu (1995) baština je podložna promjenama i modi, čime se pritom ne pazi na poštovanje „činjenične preciznosti“ (Neugebauer 2009, str. 14) u interpretaciji. Takvim procesom se, između ostalog, može potisnuti bijeda i grozota negativne strane baštine.

Tako je baština, po riječima Laurajane Smith, zapravo društveni konstrukt, koju, uz znanstvene discipline (poput povijesti i arheologije), stvaraju i gospodarske djelatnosti (poput turizma), a definira ju također i politička klima, u kojoj određeni pojedinci mogu njome manipulirati, odnosno, prisvojavati, koristiti, zloupotrebjavati i brisati pojedine dijelove kolektivne memorije, u svrhe potvrđivanja, obrane ili poricanja određenih stavova. Iz takvog načina razmišljanja dolazi se do termina „teške“ baštine (engl. *difficult heritage*). To je ostavština, koja se odnosi na „suočavanje s prešućenim historijama pojedinih društava“ (Stublić 2018, str. 32), koje nisu dijelom poželjne povijesti, to jest, ne odgovaraju postavljenim identitetima društva, čime se ono teško poistovjećuje s njom. Dotiče se potresnih, zbunjujućih i dramatičnih priča, za razliku od onih herojskih ili progresivnih, a koje se najčešće izlažu i interpretiraju u tradicionalnim muzejima i ostalim baštinskim institucijama. Suprotstavlja se ideji očuvanja samo pozitivnih aspekata prošlosti, poput vrijednih umjetnina i arhitektonskih djela, koje „odražavaju kreativni genij čovječanstva“ (Logan i Reeves, 2009, str. 1), već želi prikazati i uništavajuću i okrutnu stranu povijesti. Predstavlja ne onu običnu patnju, već „namjerno nanijetu ekstremnu ljudsku patnju“ (Ashworth i Tunbridge, 1996, str. 94). Prema Ashworthu i Hartmann (2005), teška baština može jedino biti „teškom“ ako postoji ljudski počinitelj i, po prirodi, nevina ljudska žrtva, te ovladava važnošću, prepoznatljivošću i „stupnjem neuobičajene ozbiljnosti“ (Neugebauer, 2009, str. 6). Događaji koji ulaze pod termin „teška baština“, prema Ashworthu i Hartmann (2005), uključuju nehuman tretman prema manjinama, što uključuje i seksizam, elitizam, rasizam, kolonijalizam i vjerski fundamentalizam; strahote u ratu; progone

(uz koju su uključene represija, uznemiravanje, zastrašivanje i sustavna diskriminacija); masakre i genocide. Ne uključuje prirodne katastrofe, u koju spadaju pandemije i epidemije te nenamjerna stradavanja u potresima, poplavama, požarima i sličnim događajima. Mjesta koja su obuhvaćana najčešće su bojišta i ratom uništena infrastruktura, mjesta masakra i genocida (u koja su uključeni koncentracijski logori i masovne grobnice), mjesta pogođena terorističkom djelatnošću, groblja, zatvori, i zdravstvene ustanove, poput umobolnica.

Namjera takve baštine je da potencijalno razruši iluzije povijesnog toka, a ponekad i „prijeti“ stvaranjem sukoba između različitih društvenih skupina, čime ona postaje „predmetom kritičkog ispitivanja“ (Macdonald, 2009, str. 94). „Novim“ sjećanjima razotkrivaju se prijašnje šutnje. Pritom ti prouzročeni „sukobi“, po Macdonald, predstavljaju trenutke „pojačane frikcije“, što podrazumijeva i stvaranje novih grupacija ljudi, ali i promjenu parametara po kojima će se u buduću donositi odluke, vezane uz upravljanje baštinom. Kontroverze mogu, dapače, biti oblikom produktivne intervencije. Po Misztal (2009, str. 118), ono društvo koje je istinsko demokratsko će se najprije suočiti s prošlim patologijama i kriminalnim djelima, kako bi moglo dalje napredovati.

U analizi fenomena „teške“ baštine, kao izvora informacija, uvelike je bitnija strukturalna ili kulturna informacija, za razliku od selektivne, tj. znanstvene, iz razloga što definira društveno i povijesno okruženje te protok vremena kao glavne čimbenike promjena, a koje ostavljaju trag na oblik, materijal i značenje predmeta kulturne baštine. „Težina“ baštinskog objekta može biti vidljiva na način kako je istražena, prezentirana i interpretirana, te u odnosu mogućnosti ili nemogućnosti identificiranja s određenim dijelom baštine. Promjenjivost kulturne informacije ovisi o trenutnom vrijednosnom sustavu, o korisnicima samima, koji stvaraju memoriju, što je skup asocijacija znanstvenih i kulturnih informacija. Primjerice, namjera je muzeja i memorijalnog kompleksa „Auschwitz-Birkenau“, prema nastojanju intelektualaca liberalnog svjetonazora, pružiti iskustvo predanosti miru i izražavanje pijeteta prema nevinim ljudskim žrtvama, ali to ne znači da će svi posjetitelji primiti tu poruku. Predrasude primatelja utječu na shvaćanje sadržaja poruke.

Ispada, po Tunbridge i Ashworthu (1996), da je svaki oblik baštine, pogotovo onaj koji se tiče grozota, disonantan jer različiti ljudi – žrtve, počinitelji zločina i promatrači te njihovi potomci, te stručnjaci, zainteresirani pojedinci i turisti, pridaju svoja različita mišljenja o nekom aspektu povijesnog događaja, a koji mogu čak biti i međusobno kontradiktorni. Ako poruka, koju namjeravaju poslati tumači (na primjer, stručnjaci i Vlada), odudara od one poruke, koju

primaju korisnici (turisti, građani), može se stvoriti nesuglasje. Nesuglasice se mogu ticati problema autentičnog predstavljanja povijesnih istina, kršenja etike i morala, lišavanja nasljedstva i financijskih mogućnosti, eksploatacije, komercijalizacije i banalizacije poruke.

Do buke u komunikacijskom sustavu, to jest, do nemogućnosti primanja poruke u cijelosti i stjecanja znanja, dolazi ili zbog djelomičnog prijenosa poruke ili njenog iskrivljenja ili ignoriranja. To je vidljivo u tome što i danas, u izrazito umreženom svijetu, postoje pojedinci koji, bez obzira na napore stručnjaka iz područja znanosti, odbijaju prihvatiti prošlost, to jest, cjelovitu priču, pogotovo onu koja se tiče žrtava. Do toga dolazi zbog toga, što jednu poruku u komunikacijskom procesu reinterpreteraju osobe s različitom razinom znanja i s različitim motivacijama za prijenos određenog znanja. Različito primanje poruka stvara svojevrsne kolektivne memorije, to jest, osjećaj poistovjećivanja, identificiranja s baštinom ili njeno neshvaćanje, s čime se može upravljati no i manipulirati. Moguće je da dio memorije može nestati oštećenjem ili preoblikovanjem, a kulturna informacija, to jest, značenje, ponekad uvažava cijelu memoriju, a ponekad neke njegove druge komponente stavlja u drugi plan. Tako se kontekstualizacijom znanja, po Tuđmanu (Maroević 2004, str. 30) stvara određena aura oko predmeta baštine, pa se tako, u ovom slučaju „neželjene baštine“, one informacije neugodnog karaktera mogu potisnuti. Društvo je, u nekim slučajevima, sposobno zatrti, zaboraviti i odreći se one baštine, a koju smatraju „nepoželjnom“. To namjerno zaboravljanje vidljivo je u citatu Eliea Wiesela, židovskog književnika nobelovca, koji je preživio Auschwitz, preuzetog iz članka Logana i Reevesa (2009, str. 2) – „Krvnik uvijek dva puta pogubljuje, drugi put tišinom“ te kod Neugebauer (2009, str. 25) u izjavi Ashwortha (2002, str. 364) da poruka „može ne biti opaženom, ako biva opaženom može ostati neprimijećenom i ako se primijeti, u nju se može i ne povjerovati“.

Neugebauer (2009, str. 26), prema radu Bachnera (2003, str. 398) navodi da, premda jedni ignoriraju tešku baštinu kada shvate da je užasnog, odvratnog ili neukusnog karaktera, drugi pak, obično ljubitelji „turizma strahota“ (engl. *atrocitiy tourism* ili *dark tourism*), a koji posljednjih godina uživa sve veću popularnost, mogu biti fascinirani užasom, ne brinući se za pravilno izražavanje poštovanja prema žrtvama, što može zasjeniti namijenjenu poruku i također uzrokovati disonancije u komunikaciji.

Howard navodi kako baština obično „koristi jednima, a šteti drugima“ (2003, str. 4) i da može biti opasnom – često poprima nacionalistički, isključivi, seksistički, elitistički i reakcionarni karakter. Takav kritički stav o prirodi baštine proizlazi iz tvrdnje Laurajane Smith da je nasljeđe

nusproizvod onih stvari koje privilegirane zajednice i pojedinci smatraju važnim za očuvanje. Anico i Peralta (2009, str. 1) definiraju da je baština usko povezana uz koncept moći te da je važno sredstvo u izgradnji identiteta nacije. Baština, koju je „potrebno“ pamtit, gotovo uvijek se odnosi na slavljenje heroja i „zlatnih perioda“ prošlosti (Miszta 2009, str. 118), a ne dotiče se nasilnih događaja, te onih, koji bi mogli pobuditi sukobe, tako ugrožavajući nacionalnu koheziju i *self-imidž* građana pojedine države. Vjerojatnost je veća da će se, primjerice, u britanskim školama učiti o doprinosu Winstona Churchilla u borbi protiv nacizma, bez da se spomene njegova odgoda pomoći bengalskom narodu za vrijeme gladi i suše 1943. godine (Safi 2019).

Vladine organizacije određuju prisjećanja samo određenih dijelova memorije i priređuju komemorativne skupove, koji su, u najboljem slučaju, benignog karaktera ako je svrha tih akcija demokratski i humano „zbliziti“ jednog građanina s drugim, pritom obećavajući da se nikada bilo koji oblik isključivanja pojedinaca iz društva, uz kršenje ljudskih prava, više neće ponoviti. No, s bilo kakvom praksom očuvanja baštine, koja uključuje čak i te „dobročudne“ komemoracije, uvijek se nađe neka grupa ljudi, a koja se osjeća isključenom ili zanemarenom iz diskursa. Na primjer, u komunističkoj Poljskoj, prema Young (2009) došlo je do preuveličavanja broja poljskih žrtava u logoru Auschwitzu, koji su tada bili komemorirani kao „mučenici“ te se tada naglašavalo da je samo manjina Poljaka pomagala u provedbi „Konačnog rješenja“ nad Židovima. Kasnije, padom komunističke vlasti te uspostavljanjem demokratske poljske države, ta su se stajališta opovrgnula, izvještavanjem o pogromu u gradiću Jedwabne, čime se prouzročila kriza poljskog nacionalnog identiteta, koji se konstruirao godinama. Takvim pristupom isključivanja Židova iz diskursa „mučenika“ te zataškavanjem tog masakra, došlo je do „brisanja povijesti“, do izbacivanja tog elementa iz kolektivne memorije. To pitanje kako marginalizirani interpretiraju baštinu je glavna problematika kritičkih studija baštine. Rezultat „otkrivanja priče“ sa strane obespravljenih, jest proces „samorazbaštinjenja“ (Neugebauer 2009, str. 24) (engl. *self-disinheritance*), što je postupak poricanja ili reinterpretiranja nasljeđa, iz kojeg su bile prethodno isključene.

Štoviše, najčešće, takve službene komemoracije, obično u zemljama kontra-progresivnog i nacionalističkog političkog opredjeljenja, služe „prepravljanju“ povijesti, stoga postaju opasnim. To je danas najjasnije vidljivo u proslavi Dana pobjede devetog svibnja u Putinovoj Ruskoj Federaciji, kojim se obilježava kraj Drugoga svjetskoga rata u Europi, to jest, predaja Trećeg Reicha. Od 2022. godine, zbog invazije i rata u Ukrajini, ta manifestacija je od proslave

pobjede završetka rata i komemoracije poginulih, postala sredstvo dokazivanja ruske vojne moći i opravdanja ubijanja takozvanih „nacista“ van Rusije, a što je zapravo agresivna propaganda utemeljena na lažima.

Što se tiče baštine povezane s holokaustom, u Poljskoj, otkada je 2015. g. Andrzej Duda, pravnik konzervativnog opredjeljenja, postao predsjednikom države, mišljenja grupacija ekstremističkih katolika i nacionalista postala su sve češća u javnome prostoru. Primjerice, Schatz (2023) spominje kako Anna Zalewska, ministrica obrazovanja, javno preispituje ulogu Poljaka u sudjelovanju ubijanja Židova za vrijeme njemačke okupacije, štoviše, optužuje ljevicu da, koristeći situaciju masakra u Jedwabneu, ona ugrožava nacionalne vrednote Poljaka, kao što je to katolička vjera i tradicija, te da se one žele prikazati kao zaostalim – rasističkim i netolerantnim, stoga nepoželjnim akterima u društvu. Godine 2018. objavljen je „Članak 55A“ (Schatz, 2023), kojim je javno optuživanje te pozivanje Poljaka na odgovornost za počinjena zlodjela u totalitarističkim društvima, postalo kažnjivim djelom. Stoga je u nacionalističkoj politici namjerno iskrivljavanje najgore, jer se tako „legitimizira postojeći dominantni režim“ (Neugebauer, 2009, str. 16), a donošenjem restriktivnih zakona onemogućava se djelovanje oporbene skupine te dolazi do kršenja ljudskih prava.

Baština, a koja je službeno priznata i zaštićena vladinim organizacijama, obično je manje bitna „običnim“ ljudima u njihovim svakodnevnim životima. Zato značenja službenih vlasti i privatnih pojedinaca mogu biti jasno suprotstavljena. Ponekad lokalne zajednice odbijaju surađivati s višim interesima globaliziranog društva ili jednostavno se ne žele previše „zadržavati u prošlosti“. Ipak, ostavština zlodjela nacističkih i drugih opresivnih režima mora biti dijelom identiteta svijesti javnosti, iz razloga što ima ljudi, neovisno o nacionalnoj pripadnosti, koji žele da se obilježavaju takvi „teški“ događaji. No, s druge strane, takvo se nasljeđe može nametnuti potomcima počinitelja protiv njihove volje. Primjerice, stanovnici Oswiecima, gradića koji se nalazi nedaleko od Auschwitza, smatraju da od silnog priljeva turista i sumorne atmosfere, koju, prema njihovim riječima, „diktira“ međunarodna zajednica, nemaju nikakve financijske koristi. Young zaključuje da „osuda Oswiecima na mirovanje nije konstruktivno rješenje“ (Young, 2009, str. 62) te da se mora naći način rješavanja problema, a koji može ići u korist lokalnom stanovništvu (manjini) te međunarodnoj zajednici (većini).

Štoviše, Misztal (2009, str. 118), spominje mišljenje Gupte (2005, str. 48), po kojem je sam akt prisjećanja povijesti anti-moderan i kontraproduktivan, jer se temelji na predrasudama, te da samo onemogućava ili usporava proces gradnje kozmopolitskog društva. To mišljenje jedino

vrijedi ako se govori o državama autoritarnog režima, poput današnje Ruske Federacije, koja nudi samo jednu stranu povijesti te moralno oštećuje civilno društvo, jer koristi činjenicu postojanja ukrajinskih nacista u Drugome svjetskome ratu u svrhu opravdanja napada na susjednu suverenu državu, pritom vjerujući stereotipu da „fašistički“ Zapad želi uništiti Rusiju. S druge strane, u slučaju, primjerice, gladi u Bengal, bilo bi nemoralno od strane današnje Velike Britanije da zaboravi prisjećanje na taj događaj, s obzirom na to da njeno društvo počiva na demokratskim vrijednostima, te bi se stoga umanjivanje patnje stranaca smatralo šokantnim te odrazom rasizma. Svako negativno nasljeđe Europe, bilo da se tiče rata, genocida ili etničkog čišćenja, osuđeno je na potkopavanje ako se ne uzme u obzir, to jest, ako se ne dolazi do suočavanja s pravom istinom.

Loše upravljanje baštinom, pa čak i pozivanje Gupte na „zaboravljanje sitnica“, može dovesti do brisanja identiteta, ogorčenja, svađa, pobuna i ratova. Mora se moći uložiti sva snaga u to da se uključe sve grupacije ljudi te da se njihova gledišta prezentiraju u cijelosti, naravno, ako ne pokušavaju falsificirati povijest u maliciozne svrhe ili potencirati netrpeljivost prema ranjivim skupinama. Vladine organizacije, prema Schatzu (2023), trebaju educirati publiku, implementirati legalne mjere te podržavati istraživačke i dokumentarističke pothvate. Prošlost se treba kritički procijeniti, a ne zaboraviti, kako bi se osigurala tolerancija te međusobno razumijevanje.

3. Teška baština Grada Koprivnice

Prema Hrvatskoj Enciklopediji (2021), Grad Koprivnica definira se kao sjedište Koprivničko-križevačke županije, koje se nalazi 96 kilometara sjeveroistočno od Zagreba. Prvi put se spominje 1272. g. kao srednjovjekovno trgovište „Koproncha civitas“, izgrađenom oko rječice Koprivnica (Ernečić, 2023) i utvrde Kamengrada, a koji se nalazio na važnom rimskom putu, koji je spajao talijansku pokrajinu Akvileju s gradom Osijekom (Mursom). Ispravom kralja Ludovika I. Anžuvina 1356. g. postaje slobodnim kraljevskim gradom. U polovini 16. st. utvrdila se kapetanija, koja postaje dijelom Slavonske vojne krajine, koji je predstavljao habsburški obrambeni pojas protiv Osmanlija (Ernečić, 2023). Potkraj 17. st. djeluju cehovi čizmara, mesara, kovača, bravara, i ostalih djelatnosti, koji svojim proizvodima opskrbljuju civilno stanovništvo te vojnike. Godine 1765. carica Marija Terezija izdvojila je grad iz te vojne provincije. Od tada nastavlja biti središtem obrta i trgovine Podravine te počinje privlačiti

strance. Dovišetkom željezničke pruge „Budimpešta – Zagreb“ 1870. g. postaje važnim prometnim čvorištem, povezujući Mađarsku s Hrvatskom te se formira građanski sloj. U vrijeme gradonačelnika Josipa Vargovića (1906. – 1931.) grad postaje industrijaliziran zahvaljujući izgradnji tvornice za kemijske proizvode „Danica“. Danas se ta gospodarska tradicija nastavlja. Djeluje prehrambena industrija „Podravka“, osnovana još 1934., kao tvornica prerade voća i izrade pekmeza (Podravka.hr, 2023), u čiji sastav ulazi i podružnica danske pivovare „Carlsberg“. Važna je i tvornica lijekova i kozmetike „Belupo“, po kojoj lokalni nogometni klub „Slaven Belupo“ nosi ime.

Osim navedenih povijesnih činjenica i objekata od važnosti grada, koje čine komodificiranu, „lijepu“ baštinu, iz razloga što su dio identiteta grada, nude se kao turistički proizvod i ljetne manifestacije, poput sajma naivne umjetnosti i lokalne kuhinje „Podravski motivi“ te varijacije na američki tip „srednjovjekovnih festivala“ (engl. *renaissance fair*) „Renesansni festival“. Koprivnica, kao ozbiljniji grad, osim organiziranja manifestacija, posjeduje dva muzeja, galeriju te nekoliko zaštićenih zgrada. Prema Hrvatskoj Enciklopediji (2021), postoji Muzej grada Koprivnice, u čiji sastav ulaze umjetničke galerije u istoimenom gradu, te u okolnim selima Hlebine i Peteranec, zavičajna zbirka u Đelekovcu i donacija dr. Vladimira Malančeca; te Muzej prehrane „Podravka“. Osim toga, od prihvaćene baštine ubraja se i nesačuvana srednjovjekovna utvrda Kamengrad iz predgrađa Starigrad te sačuvane zgrade baroknog i klasicističkog razdoblja kršćanskog miljea, poput franjevačkog samostana s crkvom sv. Antuna Padovanskog te kapele sv. Duha s katoličkim grobljem.

Identitet nacija, država i gradova kultivira se autoritetima godinama. Tako je i za Koprivnicu prihvaćena i reklamirana baština ta, koja očvršćuje zajednicu grada Koprivnice, njeguje osjećaj pripadnosti i promiče turističku i gospodarsku djelatnost, čime upravlja državna i gradska vlast te baštinske institucije. Teška i „nepopularna“ baština Koprivnice primarno se tiče života, danas malobrojne, židovske populacije i njihova stradavanja. Zato se često ne spominju takvi neugodni aspekti prošlosti, kao što je, između ostalih, holokaust proveden nad koprivničkim Židovima, što se posebice odražava u kratkom povijesnom pregledu službenog web-sjedišta Grada Koprivnice. Nije bilo spomenuto kada su se Židovi naselili u grad, kako su doprinijeli njegovom razvoju, te kako su iščezli. To dokazuje da određeni identiteti Grada Koprivnice i RH, u ovom slučaju židovski, su pod prijetnjom da bi se mogli izbrisati iz kolektivne svijesti te su stoga najviše ugroženi. Takvi identiteti iziskuju najviše očuvanja, u što ulazi zaštita materijala, oblika i značenja manjinske baštine.

3.1. Povijesni kontekst – Židovi na području Hrvatske te u Koprivnici

3.1.1. Razdoblje prije Drugoga svjetskoga rata

Međunarodna organizacija „Facing History & Ourselves“ (2022) kaže da rasizam i ksenofobija, kao izraz mržnje prema drugome i drugačijem, obično nastaju posredstvom postojanja stereotipova i mitova. Među njima se ubraja antisemitizam, što je pojava neprijateljskog stava prema Židovima. Njega primjećujemo još u antičkom svijetu – u helenističkoj Aleksandriji te u Rimskom Carstvu. Zbog mnogobrojnih osvajanja izraelske zemlje, koja je postojala 1100 godina, i ratova koji su se tamo vodili, Židovi su bili prisiljeni iseliti se i nastaniti se u novim zajednicama, što je formalno započelo u 8. st. pr. Kr. dolaskom Asiraca (Švarc, 1991, str. 167). Premda se nisu previše razlikovali od svojih susjeda, bili su monoteisti, u vrijeme kada je većina ljudi vjerovala u više bogova, stoga su se sukobi ostvarivali na vjerskim razlikama. Uz to, bili su optuživani za nepoštivanje rimskoga cara, iz razloga što su oni taj odnos smatrali idolatrijom – obožavanjem idola. Za vrijeme rimske vladavine nad Izraelom, došlo je do nastanka kršćanstva, čiji su se prvi vjernici identificirali kao Židovi. No, kako bi se suprotstavili vlasti i stekli nove sljedbenike iz drugih naroda, kršćani su već u 2. st. počeli optuživati Židove za Kristovo ubojstvo, što je do modernijih vremena bilo osnovom kršćanskog antisemitizma. Riječ je o običnom mitu, jer je samo rimska vlast mogla osobu osuditi na kaznu pribijanja na križ, a ne farizejstvo. Također je kao dodatan argument stigmatiziranju Židova, bila izjava Isusa, izvučena van konteksta, u kojoj jednoj grupi farizeja kaže da su od „njihova oca, vraga“ (Facing History & Ourselves; 2022).

Već od kraja 4. stoljeća protužidovsko zakonodavstvo, poput Justinijanova „Corpusa iurisa civilisa“, prisililo je Židove baviti se trgovinom i novčarstvom, pošto su ostali potisnuti iz poljodjelstva i obrta. U razdoblju kasne antike, prema Švarcu (1991, str. 168), određeni dijelovi hrvatske obale bili su nastanjeni Židovima. Križarski ratovi u 11. i 13. st. su prouzročili, prema Švarcu (1991, str. 68), da se dio Židova naseli u Europu, što je uključivalo i prostor Hrvatske. Ta dijaspora dijelila se na aškenatske i sefardske Židove. Aškenazi su se u 11. st. preselili u Njemačkoj, oko rijeke Rajne, te su kasnije bili potjerani na prostor srednje Europe, gdje je prostor današnje Poljske bio najviše naseljen njima. Sefardi su živjeli u Španjolskoj i Portugalu, da bi zbog djelovanje inkvizicije preselili u sjevernu Afriku, Italiju i u Otomansko Carstvo.

U srednjem vijeku, kada se Europa dičila nazivom „Kršćanski svijet“ (engl. *Christendom*) (Howard, 2003, str. 175) na Židove, Rome i ostale etničke manjine gledalo se kao na autsajdere.

Demonizirana slika židovskog naroda duboko se uvukla u kršćansku psihu, koja se očitovala u propovijedima, čak i u dječjim bajkama (Facing History & Ourselves, 2022). Logika antisemita bila je ta, ako su Židovi sposobni ubiti njihova boga, da su spremni na sve, te da, pošto su „počinili“ taj zločin, da moraju trpjeti, no također preživjeti, kako bi mogli dočekati Isusa na dan Apokalipse, čime im bi se moglo „dokazati“ da je on „pravi“ mesija (ibid.). Takvo osuđivanje određene grupacije na „počinjena“ zlodjela jedna je od osnovnih obilježja rasizma i etnocentrizma, po kojoj ljudima određene nacionalne ili rasne pripadnosti, dominantna kultura pridodaje negativne osobine te određuje kako bi se morali ponašati te predviđa što bi mogli misliti, bezobzira o samom individualnom karakteru osobe, čime se koncept slobodne volje kao takve briše (Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2021). Zato su bili podložni raznim restrikcijama, te progonima i ubijanjima. O njima su se širile glasine. Primjerice, u 12. st. došlo je do optužaba za ritualna ubojstva, to jest, navodna žrtvovanja kršćanske djece na dan Pashe, što je legenda koja je 1930-ih godina postala djelom nacističke propagande, pošto se zadržala u istočnoj Europi. Također se za vrijeme crne kuge širila glasina o tome, kako Židovi navodno truju bunare, te da se tako ljudi razbolijevaju. Društveno izolirani i izopćeni, od 13. do 16. st. gotovi svi Židovi bili su zatvoreni u geta gradova i sela, te su nosili obilježja, najčešće žuta, što je također nacizam prisvojio. Tako se počinju baviti davanjem kredita, što je po kršćanskom moralu bio neprihvatljivo zanimanje, čime se neprijateljstvo prema njima dodatno poticalo. Čak i ako im je bilo dopušteno živjeti, u razmjenu za povrat poreza i usluga, u određenim gradovima zapadne Europe, bili su povremeno napadnuti, ubijeni i protjerani u susjedne zemlje, što je i habsburški car Maksimilijan I. 1496. g. realizirao protjerivanjem svih Židova iz austrijskih država.

Zbog nasilja križara i opresivnih vlasti dio Židova bježi u zemlje Južnih Slavena, „gdje unatoč povremenim izgonima ipak relativno mirnije mogu živjeti“ (Švarc, 1991, str. 168). Ipak, ksenofobije i antisemitizma pa čak i državne opresije je oduvijek bilo i na našim prostorima. Prvi podaci o negativnom odnosu u Hrvatskoj prema Židovima nalaze se u srednjovjekovnoj legendi o ubojstvu kralja Zvonimira, gdje je bilo opisano kako njegovi hrvatski podanici „počeše na Zvonimira upiti kakono Židovi vapiše na Isuskrista“ (Goldstein 1996, str. 13). I u Hrvatskoj su postojale optužbe za ritualna ubojstva, gdje se primjerom javlja ona dubrovačka iz 1502. g., što dokazuje da je postojao „tradicionalni zazor u narodu“ (ibid.).

Požarevačkim mirom 1718. g. oslobađa se istočni prostor Hrvatske i sjever Srbije od Osmanlija. Tako se dijelu Židova omogućila sloboda kretanja, te su iz smjera istoka stigli u Beograd, zatim

u Zemun, te u konačnici na prostor Hrvatske. Dolazili su u tri pravca. Sefardi, uz Aškenaze, dolazili su s jugoistoka, uzvodno uz Dunav i Dravu u južnu Mađarsku, pa do samog Beča, te uz jadransku obalu. Aškenazi su se iseljavali „na preskok“ iz udaljenijih mjesta Austro-Ugarske (Feldbauer, 1998, str. 285). Najprije su se useljavali u sela s trgovinama, zatim u gradove – radili su kao trgovci i obrtnici, a kasnije kao činovnici i stručnjaci kvalificirani u „slobodnim zvanjima“ (ibid.), u koje se ubrajala medicina. Tada se po prvi puta Židovi pojavljuju u krajevima oko rijeke Drave, radeći kao trgovci-pokućarci, putujući po selima i gradovima, da bi se četvrtkom vraćali kući u Gradišće, da bi mogli proslaviti šabat u krugu obitelji. To su prakticirali pošto im nije bilo dopušteno useliti se u habsburške zemlje. Kako bi mogli trgovati u gradovima i sajmištima plaćali su određene pristojbe, koju je uvela carica Marija Terezija za vrijeme sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.).

Dolaskom prosvjetiteljstva u Europu došlo je do donošenja sloboda vjerskih i etničkih manjina. Car Josip II. je dokumentom, uz inicijativu pokrštenog Židova Josefa von Sonnenfelsa, iz 1783. „Zakon o vjerskoj toleranciji“ dopustio slobodno naseljavanje Židova u gradove. Tako počinju osnivati općine, a kako bi se unaprijedilo gospodarstvo, omogućeno im je slobodno se baviti određenim obrtima te pohađanje visokih škola. Židovi, obično oni gradišćanski i iz Velike Kaniže, naselja kod južne mađarske granice, počinju dolaziti u Podravinu. Najprije su došli u selo Drnje, tzv. karantenu u vrijeme kuge te „burzom“ krajiških vojnika za razmjenu sluga i sluškinja, u kojem se nalazio geto „Žida-varoš“ (Švarc, 1991, str. 168). Dolaskom Grka ili Vlaha, odnosno pravoslavnog stanovništva iz jugoistočne Europe i židovskih trgovaca, ubrzano se razvija trgovina u Koprivnici. Neki Koprivničanci smatrali su da svojim trgovačkom djelatnošću „škode“ građanima, pa ih nisu puštali na sajmove, jer „otimlju siromašnim oporezovanim varošanima i obrtnicima“ (Ernečić, 2005, str. 6). Ipak, pokret „haskala“, svojevrsni oblik židovskog prosvjetiteljstva, s kraja 18. st., poticao je Židove da se integriraju u europsku kulturu i društvo, bez obzira na djelovanja dominantnog naroda, umjesto da se isele i vrate u svoju pradomovinu Palestinu, što je ideja koja će se u 19. st. konkretizirati pojavom cionističke ideologije.

Početak 19. st. dolazi do poboljšanja stanja židovske zajednice – njihove bogoštovne općine na sjeveru Hrvatske dobile su službeno priznanje (Feldbauer, 1998, str. 286). Tek 1800. g. u Koprivnici uselilo se četvero židovskih obitelji, i to na Fridmanovom brijegu, zapadnom djelu grada, gdje se nalazila i kuća krvnika te stratište, koje je danas poznato pod nazivom „Crna gora“, i služi kao rekreacijsko mjesto. Godine 1850. osnovana je koprivnička židovska općina,

koja je vodila svoju vlastitu matičnu knjigu te je posjedovala groblje, kasnije i sinagogu, zajedno s rabinatom i vjerskom školom, a 1876. bio je napisan statut općine na njemačkom jeziku. Sljedeće godine počinje masovno useljavanje Aškenaza u Koprivnicu, a koji dolaze iz Schlaininga, Češke, Moravske i Njemačke. Do toga je došlo iz razloga što se carskim patentom Franja Josipa I. iz 1851. izjednačili sa zakonom, tj. dopušta im se posjedovanje nekretnina i zemljišta.

U hrvatskom djelu Monarhije Židovi stječu puna građanska prava 1873. g. zaključkom Hrvatskog sabora dokumentom „Osnova zakona o ravnopravnosti Izraelićana“ (Fiket, 2022, str. 288), koja se temeljila na dokumentu „Temeljni zakon o općim pravima građana“ austrijskog i ugarskog dijela Carstva. Od tada se još više integriraju u društvo – u potpunosti im je bilo dozvoljeno školovati se i baviti se akademskim zanimanjima. Takvim postupkom mnogobrojni koprivnički Židovi, a pogotovo mladi, postepeno napuštaju trgovačku djelatnost, da bi se bavili intelektualnim zvanjima – medicinom, prirodnim znanostima, pravom, glazbom te manufakturnom proizvodnjom, čime su započeli sudjelovati u počecima industrijalizacije. Tako je grad Koprivnica svoju prvu tvornicu dobila 1900. g., čiji je vlasnik bio Šandor Löwy, a proizvodila je soda vodu. Uslijedio je razvitak ugljenokopa „Lepavina“ O. i A. Švarca 1905., tvornice kemijskih proizvoda „Danica“ 1906., tvornice umjetnog leda M. Grossa 1916., te tvornica ulja „Braun“ iz 1917. g. Eksploatirao se i šljunak u selu Botovo kraj Drnja pod vodstvom Singera 1912. godine. U gradu su Židovi upravljali trgovinama mješovitom robom, tekstilom, odijela i obuće i građevnim materijalom, te željezom, vinarijom, staklanom, bojadisaonom tekstila, limarijom, kavanama, gostionama i hotelima „Križ“ i „Car“. Bavili su se i kožarstvom, proizvodnjom likera, mesarstvom i izvozom tekstila i poljoprivrednih proizvoda.

Također se osnivaju različite židovske udruge. Godine 1907., to jest, prema nekim podacima već 1834., po Gyuli Diamant (Dobrovšak, 2017, str. 58), osnovalo se društvo „Chevra-Kadisha“ koje se brinulo i podupiralo bolesne i siromašne članove, dodjeljivalo stipendije učenicima i provodilo sahrane mrtvih. Djelovalo je, između ostalog, i omladinsko društvo „Cherut“, gdje je dio članova bilo marksističkog opredjeljenja, te cionistička organizacija „Hatekijah“, a čiji su članovi bili mahom značajni intelektualci, među kojima su dva, Ivica Hiršl, gimnazijski profesor francuskog jezika i dr. Branko Švarc, pravnik, bili gradonačelnici 1930-ih godina, oboje pripadnici HSS-a. Bili su dijelom i nežidovskih udruženja, poput pjevačkih društava „Podravec“ i „Domoljub“, planinarskog društva „Bilo“, sportske organizacije „Hrvatski sokol“,

Dobrovoljnog vatrogasnog društva i drugih organizacija (Dobrovšak, 2017, str. 58; Švarc, 1991, str. 379; Švarc, 1998, str. 49). Odvjetnik Lav Fischer je bio, za vrijeme Prvoga svjetskoga rata, jedan od osnivača koprivničkog Crvenog križa (Dobrovšak, 2017, str. 60).

Prema Švarcu (2005, str. 3), iz siromašnih pokućaraca kroz desetljeća transformirali su se u ugledne trgovce, obrtnike, bankare i intelektualce, koji su dali doprinos u formiranju i održavanju srednjeg građanskog sloja Koprivnice. Oni su Koprivnicu, iz „blatnog krležijanskog Brabanta“ (ibid., str. 36.) pretvorili u mali srednjoeuropski gradić. Premda su se samo blago asimilirali, istovremeno se „nisu osjećali dijasporom“ (ibid.) i svojoj kulturom obogatili su „dualizam“ (ibid.) grada, pritom ne odrekavši se svog identiteta. To je bilo iz razloga, što većina Židova Koprivnice, pogotovo međuratnog razdoblja, nije bila previše ortodoksna, već su bili reformisti, sljedbenici „haskala“ doktrine, jer su nastojali pomiriti svoju tradiciju „s duhom vremena“ i prevladavajućom kulturom (Švarc, 1991, str. 221).

No, u 19. st. također dolazi do, uz nastanak narodnih preporoda i do formiranja modernih nacionalnih identiteta, teorije o neravnopravnosti među ljudskim rasama, drugim riječima, rasizma. Prvi moderan koncept rasizma iznesao je francuski grof Joseph Arthur de Gobineau 1853. g. djelom „An Essay on the Inequality of the Human Races“, kojom se „bijela rasa“ počela smatrati superiornom, u odnosu prema ostalim skupinama ljudi. Također je njome određeno da je njemački narod „najčišći“, to jest da nosi najviše „arijevskih“ karakteristika. Iz toga razloga Gobineauovu doktrinu prihvatili su nacisti, premda grof sam nije s njima dijelio zazor prema Židovima, smatrajući ih „vrijednom i snalažljivom rasom“ (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021). Tom promjenom ideologija, antisemitizam se počeo temeljiti na nacionalnoj i rasnoj razini, dok je vjerski kontekst izgubio na značenju. Tradicionalni antisemitizam smatrao je Židove „urotnicima i parazitima“, no, po Goldsteinu (1996, str. 14), za razliku od onog modernog, u slučaju ako bi se židovska osoba pokrstila i pridržavala kršćanskih običaja, on se mogao „potpuno iskupiti“ te više ne bi bio meta.

Godine 1882. a zatim i početkom 20. stoljeća dogodili su se veliki pogromi Židova iz Carske Rusije, pa se oni sele u središnju i zapadnu Europu, uključujući Hrvatsku, te u Ameriku. U međuvremenu, neki se europski Židovi izdvajaju i getoiziraju (Goldstein, 1996, 13), pošto ih društvo nije u potpunosti prihvaćalo. Opet se tako javlja ideja o naseljavanju Palestine, gdje bi se ponovno mogli baviti poljoprivredom i obrtima. Prvi publicist i zagovornik cionizma, austrougarski Židov T. Herzl, premda je integraciju smatrao poželjnom, smatrao je da ona nije moguća u potpunosti zbog prisutnog antisemitizma, te da se zbog toga moraju izgraditi kao

nacija. Stvaranjem cionističkog pokreta došlo je do sumnje ostatka stanovništva, da Židovi, uz to što žele osnovati vlastitu državu, da ne žele više biti lojalni državama gdje žive. Za hrvatsko društvo bitan čimbenik bio je taj što su, osim materinjeg hebrejskog, jidiša ili „ladino“ jezika, vladali mađarskim i njemačkim, a ne hrvatskim, koji je za vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda bio važnim dijelom u formiranju modernog nacionalnog, hrvatskog identiteta. Smatrali su se „strancima“ i potencijalno „opasnima“ za održavanje nacionalnog identiteta. Ta dihotomija „Mi-Oni“, sukob stranaca i domicilnog stanovništva, bila je neizbježna u hrvatskom društvu, premda ona sama nije činila dovoljnu osnovu sa ksenofobno djelovanje, ali je doprinijela daljnjim sukobima.

To očitovanje netrpeljivosti prema Židovima bila je najbolje izraženo 1883. g., za vrijeme protumađarskih demonstracija, kada se i Židove optuživalo za lošu socio-ekonomsku situaciju u Hrvatskoj. Stanovništvo, pogotovo onog seljačkog sloja, smatralo ih je „mrskim kapitalističkim trgovcima“ (Goldstein, 1996, str. 15). Takvih ispada bilo je, osim u Zagrebu, Zagorju i Slavoniji, također i u Koprivnici. No, prema Goldsteinu (1996, str. 15) takvi događaji nisu bili česti, jer „većina hrvatskog stanovništva nije bila obuzeta protužidovskim raspoloženjima“. Židova, pogotovo na sjeveru Hrvatske nije bilo mnogo, i nisu bili tako utjecajni kao u drugim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije i Europe. Također se kao na uzrokovatelje problema najčešće nasumično optuživalo Beč (Austrijance), Peštu (Mađare) i Beograd (Srbe), i zato Židovi nisu bili glavna meta.

Godine 1903. u tadašnjem Ruskom carstvu osvanuo je falsifikat pod nazivom „Protokoli sionskih mudraca“ u kojem se opisala navodna židovska želja za ostvarenjem svjetske dominacije. Taj je dokument kasnije bio vrlo često korišten u antisemitskoj propagandi, čime se potaknula daljnja diskriminacija nad Židovima u Europi. Međutim, stav o „globalnoj dominaciji Židova“ već je potkraj 19. st. postojao u hrvatskom desničarskom tisku. Židove su određene političke stranke, poput kršćanskih socijalista, povezivale s „liberalima“, pa ih se optuživalo da žele steći međunarodnu moć te da „njihov imetak nema nikakve druge svrhe nego da vlasnici njegovi dobro žive i židovstvo dignu do vlasti nad celim svijetom“ te da „narod izraelski ne podnaša da bi s kime dijelio moć“ (Goldstein, 1996, str. 24). Židove se u takvom tisku pejorativno nazivalo srbizmom „Ćifut“. No, pošto je postojala određena društvena sigurnost u Monarhiji, za razliku od Ruskog Carstva, izgoni nisu bili mogući, čak i ako su ekstremisti pozivali na njih.

Za vrijeme Prvoga svjetskoga rata, mnogi židovski muškarci iz Koprivnice otišli su na bojišta dok su se žene angažirale u dobrotvornim društvima, kojima je, uz Chevru Kadishu, bilo dozvoljeno djelovati (Dobrovšak, 2017, str. 59). Potkraj rata, 1917. g. vladala je glad u Hrvatskoj, te poslije, Stjepan Radić optužuje Židove za tu tešku situaciju, jer se, po njegovoj generalizaciji, oni tu nesreću „upotrebljavaju“ za obogaćenje. To je bio jedan od povremenih, ali agresivnih ispada antisemitizma, koji je za rezultat imao i to, da su Židovi počeli čak i mijenjati svoja prezimena, kako bi se zbližili s narodom s kojim žive, za što ih je cionistički tisak optuživao na brisanje identiteta i osiguravanje socijalne sigurnosti. Godine 1918. g., kada je Hrvatska ušla u Kraljevinu SHS, u cijeloj državi, a također i u podravskim selima bile su učestale pljačke i uništavanja židovskih dućana i imovine. Ipak, poslije rata u Koprivnicu su se naselile sefardske obitelji – Albahari, Perera i Finzi (Dobrovšak, 2017, str. 58; Švarc, 1991, str. 221).

Dolaskom Adolfa Hitlera na poziciju kancelara 1933. g., antisemitizam je, osim u Njemačkoj, dosegnuo „neviđene razmjere u Europi moderne povijesti“, iz razloga što su, prema Hrvatskoj Enciklopediji (2021) ideju o rasnoj superiornosti, ali i teoriju zavjere o „židovskoj moći“ prihvatile i široke mase, koje su do onda bile prisutne samo u intelektualnim krugovima te kod ekstremista. Antisemitizam, postavši službenom politikom vlasti, učio se u školama i izučavao se kao znanost, te se širio propagandom. Od onda su Židovi bili izloženi diskriminaciji – bojkotirane su njihove tvrtke, otpušteni iz javnih službi, lišeni građanskih prava, zlostavljani i zatvarani.

Tako je novi val antisemitizma u Hrvatskoj nastao, to jest, ponovno je postao intenzivan 1930-ih godina. Sve više na našim prostorima jača nacistička propaganda, i za razliku od starijeg antisemitizma, prema Goldsteinu, „izostaju argumenti da su saveznici Nijemaca ili Mađara“ (1998, str. 32) te optuživanje na „ubojstvo Boga“ u „zrelom građanskom društvu“ zvučao je besmisleno i zastarjelo.

Katalizator tih mišljenja bio, je, između ostalih, i ustaški pokret, nastao 1932. g. u inozemstvu. Židovi im na početku nisu predstavljali glavnu prijetnju, iz razloga što im je najveći neprijatelj bio beogradski režim. Tek susretom s talijanskim fašistima i njemačkim nacistima postaju bliži k današnjoj predodžbi ustaštva, tako što su 1934. g. prihvatili rasističke teze. Pavelić dvije godine poslije kao neprijatelje određuje, osim srpske državne vlasti, i međunarodno slobodno zidarstvo, Židove i komuniste. U njegovom romanu niske umjetničke vrijednosti „Liepa plavka“, premda ne imenujući ih direktno, Židove opisuje kao pomagače Srba, bogataše,

prevarante, nasrtljive udvarače i doušnike. Osim djelovanja ustaša u emigraciji, važnu ulogu u širenju mržnje prema Židovima opet su bila ekstremistička glasila, poput Mlade Hrvatske i Nezavisnosti, koja su optuživala Židove za loše ekonomsko stanje – što su potvrđivali izjavama da oni, „koji kupuju kod tuđinaca, domovinu svoju prodaju“ te da „Židomasonerija ima razornu i pogubnu ulogu“ (Goldstein, 1996, str. 37). Postojale su i paradoksalne optužbe da su istovremeno i najgori komunisti (premda u stvarnosti niti u SSSR-u nisu imali dobar tretman) te najgori kapitalisti. I premda se dopuštalo izdavanje takvih problematičnih časopisa, onim eksplicitno pro-ustaškim, poput Hrvatske straže i Hrvatske smotre, koji su zagovarali uvođenje „novog europskog pokreta“, zabranjuje se izlaženje (Goldstein, 1996, str. 39.).

Čak i ako je bilo takvih pojedinaca, uz koje ipak „nije stajao masovan organizirani pokret,“ u tadašnjoj Hrvatskoj nije „postojala stranka koja bi imala jasan antisemitski program“ (Goldstein 1996, str. 40). Popularnije novine, poput Jutarnjeg lista, bile su protiv antisemitizma, a i Vladko Maček je u travnju 1938. g. tvrdio da je on „neobična i smiješna pojava“ (Goldstein, 1996, str. 40). U isto vrijeme koprivničke „Podravske novine“ pišu, da se sve jače opaža sijanje mržnje protiv Židova u Podravini, kojih je u Koprivnici već bilo tristotinjak, te da je takav huškački govor postao nečovječan, te da oni koji to rade nemaju ništa zajedničkog s „poštenom hrvatskom narodnom dušom“ (ibid.).

No, s druge strane, od 1934. g. antisemitski ispadi u Kraljevini Jugoslaviji sve su češći, što se, recimo, očitovalo u neprijazni prema Židovima, izbjeglim iz Njemačke, te u otežanom dobivanju državljanstva. Vlada je uvjerala predstavnike židovskih općina da neće poduzimati mjere, a koje bi ugrozila njihova građanska prava. Prema Goldsteinu (1996, str. 43) „što je tih uvjerenja bilo više, to je nepovjerenje prema Židovima raslo, a nakane vlade postajale su sve sumnjivije“. Već 1940. g. vlada Banovine Hrvatske uvela je dvije uredbe o ograničenjima prava Židova, kojima se zabranilo poslovanje svim židovskim veletrgovinama te su se ograničile kvote upisa židovskih učenika i studenata u obrazovne institucije, no ta se ista vlada oduprla prijedlogu zabrane držanja tiskara, jer bi se taj zakon približio hitlerovskim tendencijama (Goldstein, 1996, str. 44) Unatoč tome, već 1939. bila su formirana dva sabirna logora – jedan za komuniste, a drugi za izbjegle Židove, a koji su kasnije ušli pod nadzor NDH, što prikazuje dvoličnost tadašnje vlade (Deverić i Fumić, 2017).

Židovski tisak je tada bio cionistički nastojen, te pažljivo bilježi razvoj nacizma i antisemitske ispade, što nežidovske novine nisu ni spominjale. Da se ne bi zamjerili vlastima, po svojoj prirodi „državotvorni“, od hrvatskog tiska prenosili su samo onaj liberalno-građanski, koji je

osudio antisemitizam, pa su tako i sami svrstali Kraljevinu Jugoslaviju među rijetkim zemljama istočne i srednje Europe koja nije to provodila, premda to u potpunosti nije bila istina. Čak i upozorenjem beogradskog VI. Kongresa Saveza židovskih općina 1936. o rastućoj opasnosti od antisemitizma kao „izraza najmračnijeg nazadnjaštva“ (Goldstein, 1996, str. 45) većina je bila uvjerena, da ono nema korijena u širokim slojevima naroda. Tek se židovska zajednica postavila ofenzivnije u jesen 1940., izglasavanjem protužidovskim zakonima, čime su postali svjesni svoje nemoći. Što se tiče stanovništva, samo je bučna manjina, koja se sastojala od djela građana, crkvenjaka, radništva i obrtništva, jasno izražavala svoje protužidovske stavove, premda „intelektualističke diskusije o rasnoj teoriji do širih slojeva nisu ni dopirale“ (Goldstein, 1996, str. 48). No i ostatak stanovništva nije bilo ravnodušno – premda je kroz povijest Hrvatska bila multikulturalna zemlja, donekle snošljiva prema strancima, uvijek je postojao određen „oprez“ u odnosu prema „drugačijem“.

Prema Švarcu (1998, str. 382), značajnijih ispada antisemitizma u Koprivnici međuratnog razdoblja nije bilo, osim po kojeg pojedinog verbalnog ispada te kod „trgovačke ili slične konkurencije“. Život Židova bio je „gotovo ničim poremećen“ (ibid.). Židovi su održavali veze s većinskim hrvatskim stanovništvom, družeći se na javnim mjestima te kod kuće, a u međuratnom razdoblju mješoviti brakovi postaju sve češći (Švarc, 1991, str. 221). Javno i otvoreno su se obilježavale vjerske ceremonije i običaji, među kojima su najpoznatije bile purimske maskaradne zabave (Švarc, 1991, str. 379). Takav miran suživot prekinuo se uspostavljanjem NDH 11. travnja 1941. godine.

3.1.2. Drugi svjetski rat i Konačno rješenje

Nacistički Treći Reich, od objavljivanja „konačnog rješenja“, tj., formiranja logora smrti s plinskim komorama, 20. 1. 1941. g., zajedno sa ostalim državama-sudionicama, istrijebio je oko šest milijuna Židova, od planiranih jedanaest milijuna, zajedno s oko pet milijuna ljudi drugih zajednica i „rasa“, koje su odredili „inferiornima“, kao što su se smatrali Romi, Slaveni i ostali, a među koje su spadali i homoseksualne osobe, osobe s invaliditetom te politički zarobljenici. I Hrvatska uz tadašnje režime baltičkih država, Rumunjske, Poljske, Ukrajine, Srbije i Petainove Francuske, također je sudjelovala u provedbi tog „rješenja“. Završetkom aprilskog rata uspostavila se Nezavisna Država Hrvatska, čiju je jezgru činilo oko dvjesto ustaša emigranata te vojnici Sile osovine. Ta država, po Deverić (2017) i Banac (1996, str. 305) nije nikada bila suverenom, iz razloga što je bila marionetska zemlja, gdje su okupacijske snage

Njemačkog Reicha dovele ustaše na vlast, koje su uspostavile teror i diktaturu, a nije ni imala ustav, već samo odredbe za obranu naroda i države. Uz to, nastala je za vrijeme rata, koji je, prema Tunbridgeu i Ashworthu (1996, str. 99), „gotovo neprekidno i trajno ljudsko stanje koje dominira povijesnim kronikama“. Ono je grozota sama po sebi i izvor okrutnosti u nestabilno socio-ekonomsko stanje, gdje se lako moglo optužiti autsajdere na tekuće probleme i gdje je nasilje bila svakodnevna, štoviše, poželjna pojava. Vlasti su kasnije, uz Srbe i Rome, i Židove uključili u svoj plan istrebljenja te su formirali koncentracijske logore. Pavelić je izjavio da će židovsko pitanje biti „radikalno riješeno“ (Deverić i Fumić, 2017). Zakonskim odredbama zabranila su se sva obilježja osim hrvatskih te se definirala rasna pripadnost i „arijska krv“, što je uključivalo i zabranu sklapanja brakova sa Židovima.

U NDH, ta je totalitarna vlada planski konstruirala identitet nacije toga vremena, koji je trebao biti isključivo hrvatski. Za širenje nacističke ideologije u Hrvatskoj nije veliku ulogu igrala slabost građanske klase, kao u Njemačkoj, već „strah od komunističke revolucije“ (Banac, 1996, str. 305). Kako navodi Županov (1996, str. 294) Umberto Eco identitet fašizma definira kao državni ustroj, koji njeguje kult tradicije, heroja i smrti, odbacuje koncept modernog liberalnog društva, a njegova ideologija počiva na nacionalizmu i teorijama zavjera. Katolička Crkva prihvatila je fašizam NDH jer su oboje bili protiv „bezbožjeg“ komunizma i „bezdušnog“ kapitalizma (Kasapović, 2017, str. 17), s time da su i vodeće muslimanske zajednice stajale iza zločina. Narod se smatrao, po Eco-u, „monolitnim entitetom“, predstavljajući „opću volju naroda“, koji se ipak može manipulirati masovnim medijima, i koje mora prihvatiti novogovor. Poziva se na „frustriranu“ srednju klasu, kod koje kultivira strah od, obično bogatog i moćnog, neprijatelja, ali također uvjerava da se on može pobijediti, jer se život gledao kao na „neprekidnu borbu“. Židovi su se smatrali ili komunistima, koji iz Moskve žele zavladatai svijetom ili kapitalistima, koji žele izrabiti hrvatske seljake i radnike (Kasapović, 2017, str. 16). To nasilje prema Židovima, osim psihičkog i fizičkog, također je podrazumijevalo i namjerno uništavanje, tj. kulturocid „nehrvatske“ baštine, čija se kultura smatrala degeneriranom i „pokvarenom“ te usmjerenom na internacionalizam i individualnom. Takva dvovrijednosna orijentacija, prema Županovu (1996, str. 297), proizlazi još i od primitivnih društava, gdje svakim ljudskim činom upravlja ritualna nužnost, a odstupanje od običaja smatra se „zlom magijom“. Otuda dolazi do statičnosti načina života, tj. „zaostalosti“, koja se u fašističkom društvu manifestira kao antisemitizam i iskorjenjivanje „zla“ korištenjem restriktivnih mjera (getoiziranje, oduzimanje prava) i koncentracijskim logorima. Tako teret zločina nije samo na vlastima, već i na „običnim ljudima“.

Mnogi mještani nisu učinili ništa da se holokaust zaustavi jer nisu mogli ili nisu smjeli. Prema Schatzu (2023), dok je Treći Reich provodio sustavni i industrijski genocid, ostatak Europljana je istovremeno sudjelovalo u uništenju svojih susjeda. Filozof Karl Jaspers, kako navodi Mirković (1996, str. 87), izrekao je da „svatko tko sudjeluje u organiziranom pokolju jednog naroda čini nešto što se iz temelja razlikuje od svih zločina koji su ikada počinjeni“, što je tvrdnja koja se može primijeniti na holokaust. Sudbina hrvatskih i koprivničkih Židova bila je ista kao i ona iz ostatka Europe. Od osnutka države 100.000 novih članova, mahom stanovništva siromašnijeg predjela i slabije izobrazbe, priključilo se ustašama u provođenju zlodjela, najčešće zbog mogućnosti bogaćenja tuđom imovinom, a neki su tako „iskupljivali grijeh“ (Goldstein, 2019, str. 72) ako su služili u prijašnjem jugoslavenskom režimu. Njima je nadzirala posebno stvorena grupa „Einsatzgruppe“, koja je nadgledala provedbu genocida, stoga su se ustaše javljale „agilnim izvršiteljima“ (Mirković, 1996, str. 51), iz razloga kako bi dokazali lojalnost okupatorskim snagama. Mit je da je ustaški režim bio prisiljen provesti genocid, jer su počinitelji zločina već bili pod utjecajem prijeratnih antisemitskih mišljenja, a i da su htjeli zaštititi Židove, ili bi ih odbili izručiti Hitleru, što su učinile Finska i Bugarska, ili bi odugovlačili provedbu, što se dogodilo u Makedoniji, Grčkoj, Mađarskoj i Danskoj.

Holokaust u Koprivnici započeo je 17. 4. 1941., objavom zakonske odrednice za „obranu naroda i države“, čije nepoštivanje je rezultiralo hapšenjem i provođenjem smrtne kazne. Prvotno je došlo do hapšenja trojice uglednih Židova, bez ikakvog posebnog razloga ili „krivnje“ (Švarc, 2005, str. 17). Bivši gradonačelnik Ivica Hiršl i liječnik Željko Selinger bili su strijeljani, dok je gospodarstvenik Milan Reich bio ubijen u logoru Stara Gradiška. Idućeg dana, objavljujivanjem odredbe o „očuvanju hrvatske narodne imovine“, sve su židovske trgovine i tvrtke bile označene žutim tablama s natpisom „Židovska tvrtka“, čime nisu više bili u sposobnosti upravljati vlastitom imovinom, što je uključivalo i provođenje pljačka. Slijedile su odredbe, kojima se zabranilo sklapanje mješovitih brakova, školovanje židovske djece i zapošljavanje ženske radne snage arijskog porijekla od strane Židova. Jedino su Židovke u mješovitim brakovima te njihova djeca bila izuzeta od represivnih mjera, premda se ostali preobraćenici na rimokatoličku ili islamski vjeroispovijest nisu računali. Također se legaliziralo oduzimanje radio uređaja i fotoaparata, isključivanje iz državljanstva i nošenje posebnih oznaka – platnenih žutih traka s natpisom „ŽIDOV“, kasnije „krpice“ s ušivenom Davidovom zvijezdom, koju su morale nositi sve osobe starije od četrnaest godina. Postojalo je i niz mjera restriktivnog lokalnog karaktera. Provodio se policijski sat od 7 navečer do 6 sati ujutro te je bilo zabranjeno prolaziti ili se zadržavati u gradskom parku ili u nežidovskim lokalima.

Određivalo se i čišćenje ulica i javnih površina, pod ustaškom stražom. Gotovo svi su odvedeni u logor „Danica“ 1941. i ubijeni u drugim logorima.

Ipak, prema Goldsteinu (2019, str. 74), premda je relativno bilo više domaćih sudionika u zločinu, za razliku od ostalih europskih država, još je više bio prisutan domaći otpor zločinu, koji je bio vidljiv po stvaranju antifašističkih partizanskih skupina. Židova, njih 4572 bilo je uključeno u jugoslavenski NOB (Švarc, 1991, str. 179). Partizani, većinom Hrvati, prihvatili su Židove kao ravnopravne suborce u borbi protiv fašizma. Koprivnicu i ostatak Podravine novoosnovani partizani su oslobodili od ustaša u studenom 1943., nakon tzv. „Bitke za Podravinu“ i držali ju, uz pristaše HSS-a (Šokec, 2021, str. 56) u sastav novostvorene Podravske republike, koja se nalazila između Varaždina i Virovitice (ibid.) puna tri mjeseca pod svoju vlašću. U veljači 1944. osnovala se križevačka ustaška postrojba „Crna legija“, zapravo „Sarajevska ustaška pukovnija“, koju su osnovali Jure Francetić i Rafael Boban (Grobenski, 2017, str. 19). Ta skupina, zajedno sa njemačkom vojskom, ofenzivama na Kalniku, Bilogori i u Podravini potiskuje antifašističke snage i Podravska republika se ukida, ušavši u Koprivnicu 9. veljače (Despot, 2008). Poslije rastjerivanja partizana, ustaše su pooštrile mjere te su počele provoditi strijeljanja i javna vješanja „neprijatelja režima“ (Šadek, 2015, str. 64) na glavnom gradskom trgu, a zgradu Doma zdravlja prenamijenili su u zatvor. Ipak, u listopadu 1944. partizani opet napadaju, iz smjera Slavonije, kako bi oslobodili put do Zagreba, no opet gube od strane ustaša, koji do kraja rata ostaju u gradu. Drugo i posljednje oslobođenje pod vodstvom partizanske III. Jugoslavenske armije dogodilo se 5. 5. 1945. (Šadek, 2015, str. 70), dok je dio poraženih vojnika NDH, samoprozvani „križari“, nastavilo s gerilskom borbom protiv komunističke vlasti (Šokec, 2021, str. 56), koja nije dugo potrajala.

3.1.3. Razdoblje nakon Drugoga svjetskoga rata

Nakon rata bilo je jasno, da je preživjelo samo oko 5000 Židova na području Hrvatske. Od ukupno 18 310 Židova (Fiket, 2022, str. 289) stradalo je tri četvrtine, najviše u ustaškim logorima, poput Jasenovca, Stare Gradiške i Loborgrada, zatim u nacističkim logorima (poglavito u Auschwitzu). Tri godine poslije završetka rata oko polovica hrvatskih i jugoslavenskih Židova, uključujući i par njih iz Koprivnice, iselila se u Izrael. Godine 1951. na području Hrvatske ostalo je živjeti 1011 Židova (ibid.). Nestalo je 33 bogoštovnih općina,

uništeno je i srušeno 37 sinagoga (te je okolo 35 adaptiranih i unajmljenih zgrada devastirano) i 66 židovskih groblja, s time da su poništena i druga očitovanja materijalne kulture.

Za vrijeme Jugoslavije Židovi ne obavljaju javno svoje vjerske običaje (ne djeluje rabin), zbog politike ateizma, te se identificiraju kao Jugoslaveni ili Hrvati. Sklapaju pretežito brak s pripadnicima drugih naroda (American - Israeli Cooperative Enterprise, 2023). Činom odbacivanja jugoslavenskog državljanstva, preseljenjem u Izrael, Židovi su bili prisiljeni konfiscirati svu imovinu i posjede državi, koji, uz ukradene predmete za vrijeme NDH, u 98 % slučajeva, po „JUST Act“ izvještaju Američkog državnog odjela (U.S. Department Of State), nisu vraćeni zajednici, nego se čak čuvaju u muzejima i privatnim zbirkama bez ičijeg znanja. Također, vlada SAD-a i WJRO (World Jewish Restitution Organization), kako piše u istom izvješću, ponudili su RH osnivanje fundacije za žrtve Holokausta, a koju bi se financiralo djelom prodane židovske baštine, koja u većini slučajeva nema zakonskog nasljednika, što se odbilo. Ljudi koju su preživjeli Holokaust i njihovi potomci i obitelj ne primaju nikakvu naknadu. Što se tiče školskog kurikulumu, ono obuhvaća učenje o holokaustu, premda, po mišljenju manjinskih zajednica, ono često eksplicitno ne govori o ulozi Hrvatske u zločinu, jer se više fokusira na žrtve cijele Europe. Čak se ne organiziraju niti izleti u Jasenovac i druge logore, osim ako nisu u blizini.

Danas u RH živi 410 Židova, prema Popisu stanovništva iz 2021.g. (Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2023). U tom izvoru vidljivo je da u Gradu Koprivnici danas živi samo četiri Židova – gospođe Zonenšajn i Reljić te obitelj dr. Sanje Švarc Janjanin (Levak-Miklošić, 2016). Tek se 1992. ponovno formirala koprivnička Ž. O., što znači da je tada živjelo deset muških Židova starijih od 13 godina, što je preduvjet da bi uopće općina mogla postojati. Ostarjela i malobrojna židovska zajednica nema snage sama voditi brigu o devastiranoj kulturnoj baštini. Zato financijski ovisi o državnom proračunu, čijim se budžetom ostvaruju kulturni i informativni programi.

Zapadnoeuropske su države nakon Drugoga svjetskog rata zakonski zabranile antisemitsku propagandu, a u širem kontekstu, 1969. g. članice UN-a potpisale su dokument pod nazivom „Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije“. U njoj je iskazano da je svaka doktrina o superiornosti zasnovanoj na razlici između rasa znanstveno lažna, za osudu s moralnog gledišta i socijalno nepravedna i opasna i da ništa ne bi moglo opravdati, rasnu diskriminaciju, ni teoretski ni praktično te da ona može narušiti „skladnu koegzistenciju građana iste države“. U ustavima većine zemalja diskriminacija na rasnoj osnovi je zabranjena,

iz razloga što predstavlja jedan od osnovnih preduvjeta poštovanja različitosti i zaštite ljudskih prava. Već na početku Ustava RH Židovi se, nakon Srba, Čeha, Slovaka, Talijana i Mađara definirani kao nacionalna manjina te im se jamči ravnopravnost sa svim ostalim građanima i ostvarivanje prava nacionalnih manjina, u skladu sa načelima UN-a i „zemalja slobodnog svijeta“. Prema članku 15, to podrazumijeva biranje zastupnika u Hrvatskom saboru te slobodno izražavanje svoje kulturne autonomije, te služenje jezikom i pismom. Člankom 39 zabranjeno je i kažnjava se „svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti“. U sljedećem članku jamči se sloboda vjeroispovijesti, što veže sa sobom i javna obavljanja vjerskih obreda, te osnivanje obrazovnih, socijalnih i dobrotvornih ustanova. Važan je i podatak da je Ustav naglasio, da suvremena Hrvatska ne počiva na povijesnim tekovinama NDH, već na borbi AVNOJ-a i na demokratskim izborima 1990-ih za neovisnost Hrvatske.

Unatoč tome, u određenim radikalno desnim političkim grupacijama, antisemitizam, pojavljuje se zajedno sa rasizmom; no i kod većeg broja ljudi i dalje postoje predrasude prema Židovima, što se naziva „latentnim“ antisemitizmom. Kao i s prethodno navedenim primjerom poslijeratne Poljske, i u Hrvatskoj je problem antisemitizma ostao tabu-temom i nastavlja biti takvom u demokratskom modelu vladanja državom. Prema Misztal (2009, str. 117), poslijeratna Europa bila je konstruirana na zaboravljanju prave istine te na radilo na stvaranju novih mitova, bilo komunističkih, bilo kapitalističkih. Priče koje nisu bile u skladu sa službenom verzijom su se eliminirale, a povijesne činjenice, pogotovo u režimu komunističke Jugoslavije, koja je nametala odgovornost za ustaštvo svim Hrvatima, nisu se istraživale i prezentirale na objektivnan način. Sklonost „zamrzavanju sjećanja“ (ibid.) povećala je vjerojatnost da neispitana sjećanja postanu uzrokom vraćanja starih predrasuda te ksenofobije u društvo sadašnjice. Primjerice, iskrivljena procjena o broju stradalih Srba u Jasenovcu, nastala u Jugoslaviji, poslužila je vladi Slobodanu Miloševiću da 1991. opravda napad na Hrvatsku, čije se odcijepljenje od SFRJ smatralo „ustaškim“ postupkom, a govor mržnje Srba naspram Hrvata vidljiva je svakodnevno na društvenim mrežama.

Netrpeljivost prema drugome i drugačijem i dalje se očituje u svakodnevnom životu, ne samo u političkom. Novi rasizam ne ističe više biološke, već kulturne razlike, gdje se neki oblik ponašanja, običaj ili način života vrednuje kao „lijen“ ili „opasan“. U Europi ksenofobija dolazi do izražaja najčešće za vrijeme gospodarskih kriza, kada raste popularnost ekstremističkih desnih stranaka, koje se zalažu za zabranu ulaska stranih radnika u zemlju ili za protjerivanje

useljnika ili na njihovo „uništenje“, a što je posebice postalo vidljivo tijekom i poslije krize uzrokovane pandemijom koronavirusa i ratom u Ukrajini. Novi oblik mržnje prema Židovima očituje se u negiranju nacističkih zločina te u vjeru u staru teoriju zavjere da „Hazari“ drže svijet pod kontrolom, na koje se svaljuje krivnja za sve nedaće – inflaciju, pandemiju i ratove. To su ideje koje se šire desničarski priklonjenim teorijama zavjera, koje se žele postaviti kao oblik slobode govora, premda ona nije važećom, ako dovodi u opasnost demokratski poredak i živote manjina. Situacija je i kompliciranija nego li u 1940-ima, jer u današnjem vremenu državne vlasti i vojska Izraela sustavno diskriminiraju i ubijaju Palestince, što nekima služi kao argument zašto bi trebali mrziti Židove, premda postoji vjerojatnost da Židovi liberalnih nazora ne podržavaju takve postupke.

Iskrivljivanje prošlosti, ali i antisemitizam, vidljiv je u pokušaju rehabilitacije zanosa NDH kod nacionalističkih medija, no i javne televizije, u znanstvenim radovima mnogobrojnih institucija te u službenom glasilu Katoličke crkve (Vidović 2018), premda je kardinal Josip Bozanić u više navrata upozorio na zločinački karakter NDH, što je i navedeno u američkom izvješću. No, čak i Vlada već godinama ne reagira kako treba, čime se stječe dojam da se „revizionistički stavovi prešutno toleriraju“ (Vidović, 2018). Već od autoritarnog režima Tuđmana sustavno se djelomično ili u potpunosti zaboravlja na zločine počinjene u prošlom stoljeću, kako bi se i na ustaše gledalo kao na „borce za slobodu“. Ulice su imenovane po ustašama, pjevale su se ustaške pjesme, koristila se kuna, osnovala se Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava i dr. (Kasapović, 2022, str. 308). Na prvom saboru HDZ-a 1990. bilo je izrečeno da „NDH nije bila samo fašistička tvorevina nego i izraz stoljetne težnje hrvatskog naroda za samostalnom državom“ (Goldstein, 1996, str. 285). Zato je HOS u Domovinskom ratu, između ostalog, mogao koristiti pozdrav „Za dom spremni“ premda je i to tada bio ilegalan prekršaj, koji se kosio s Ustavom. Premda se kasnije Tuđman ogradio od nacizma i ustaštva, ta izjava je pojedincima poslužila kao pokušaj umanjivanja negativnog karaktera NDH. Primjerice, partizani se znaju smatrati pobunjenicima ili razbojnicima, a da je bleiburški „Križni put“ bio jedina tragedija hrvatskog naroda, pritom zanemarujući teror ustaške vlasti (Kasapović, str. 11, 2017). Postoje kvaziznanstvena mišljenja da „cilj opravdava sredstvo“, u kontekstu uspostavljanja hrvatske države te da ustaše nisu direktno provodile genocid nad Židovima i ostalima. Po Kasapović (ibid.), žrtvama su se smatrali malobrojni komunisti i četnici, koji su predstavljali ugrozu političkom ustroju. Također, dio povjesničara i katoličkih svećenika tvrdi da logor Jasenovac nije bio mjesto masovnog ubijanja ljudi, već da se radilo o preodgojnom

kampu za komuniste i ostale protivnike NDH, te da je poslijeratni režim odnio najveći broj žrtava.

U javnosti je stvoreno mišljenje da nije poželjno iznositi istinu o NDH u cijelosti, a izjave vladajućih su disonantne. Primjerice, predsjednica Grabar-Kitarović, 2017. izjavila je da je „Za dom spremni“ stari hrvatski pozdrav, a iduće godine je, prilikom posjeta Spomen području Jasenovac s predsjednikom Izraela Rivlinom navela kako je Hrvatska utemeljena na antifašističkoj borbi i na Domovinskom ratu (Vidović 2018). Ministarstvo hrvatskih branitelja novčano podupire revizionističke udruge, koje slave ustaški pokret i negiraju zločine te se brinu o baštini Hrvatske domobranske vojske. Hrvatska i dalje nema zakon kojim bi se kažnjavalo nošenje simbola NDH i izgovaranja ustaških pokliča, poput „ZDS“ i ne postoji popis zabranjenih obilježja.. Prekršitelji se kažnjavaju samo temeljem Zakona o kršenju javnog reda zbog toga što je zakonodavstvo negiranje karaktera NDH definirao „nedovoljno opasnim“, pošto je, prema Vidović (2018), ono „teško dovesti u direktnu vezu s konkretnim slučajevima nasilja“, što se krši s odredbom Ustava, koji upozorava da je svako pozivanje na mržnju ilegalno. Dok se u Hrvatskoj samo izriču niske novčane kazne, u Austriji se prekršitelji osuđuju na zatvorsku kaznu u trajanju od 15 mjeseci. Europski parlament je Hrvatsku, i ostale članice, poput Francuske, Poljske i Njemačke 2018. g. rezolucijom o porastu neofašističkog nasilja u Europi, „prozvao na osudu i suzbijanje svakog oblika poricanja Holokausta, što uključuje i minimalizaciju zločina nacista te svakog oblika govora mržnje“ (Vidović, 2018). No, na javnim prostorima gradova ispisani su nacistički i ustaški simboli, a komentari na internetskim portalima i društvenim mrežama prepuni su mržnje prema manjinama, uključujući i Židove. Na tribinama nogometnih utakmica i na Thompsonovim koncertima uobičajeno je isticanje ustaških simbola. Godinama predstavnici antifašističkih udruga te židovske, romske i srpske zajednice upozoravaju na porast neoustaštva, te su nezadovoljni radom vladinih institucija.

Prema Macdonald (2009, str. 102), nekim je pojedincima samokritika prošlosti te oprost žrtvama „sramotna“ i dokazuje nedostatak „pravoga patriotizma“. Takav stav proizlazi zbog nastanka novoizgrađenog identiteta, onog postkomunističkog, koji ima tendenciju romantizirati prošlost, koja sama po sebi nije crno-bijela, i ne obraćati pozornost na negativne događaje. Uzrok takvog načina razmišljanja bila je višeznačnost komunističkog tumačenja povijesti, a koja nije pomogla u procesu stvaranja liberalnog građanstva u novoj državi, te je tako izgubila društvenu potporu. Ako se prošlost (Anico i Peralta 2009, str. 126) ne može osvijestiti, uvažavajući znanstvene činjenice, društvo će se skanjivati od suočavanja s njome te će nastaviti

braniti dobro ime, u ovom slučaju, Hrvatske, bez obzira na sve. Krajnje je nužno educirati mlade te odgajati ih u duhu tolerancije i kulture povijesnog sjećanja, jer i dalje postoji nesigurnost oko pitanja, je li NDH bila fašistička tvorevina, što je vidljivo u rezultatima Istraživanja političke pismenosti maturanata u Hrvatskoj iz 2015., navedeno kod Vidović (2018). U konačnici, govor mržnje i negiranje prošlosti vode k diskriminaciji i nasilju prema manjinama, čime se narušavaju vrijednosti ljudskih prava, na kojima Ustav počiva.

3.2. Spomen područje „Danica“

Gradnja prve i jedine velike kemijske tvornice umjetnog gnojiva – superfosfata i sumporne kiseline „Danica“, koji predstavlja primarni kontekst današnjeg spomen-područja istog naziva, započela je 1906. godine. Proizvodnjom umjetnog gnojiva, kako navodi Kolar-Dimitrijević (1996, str. 119) osiguravao se bolji urod poljoprivrednih dobara, čiji su se viškovi izvozili u gradove Austrije i Češke, što je bilo važno za razvoj gospodarstva sjeverne Hrvatske. Bila je najvažniji projekt budimpeštanske Komercijalne banke u jugoistočnoj Europi, uz rafineriju nafte kod Bosanskog Broda (Kolar-Dimitrijević, 1996, str. 119). Prvotno se trebala nalaziti u Zagrebu ili Karlovcu, no pobunom zabrinutih o utjecaju na okoliš Zagrepčana te otporom pravaša i Hrvatsko-srpske koalicije, koja je u želji židovskog vođe Čiste stranke prava dr. Josipa Franka, kao zastupnika investicije banke, i dr. Ive Mallina za unaprjeđenjem gospodarstva, vidjela zavjeru „židovskog i mađarskog kapitala“ (Kolar-Dimitrijević, 1996, str. 120), odustaje se od provedbe plana te se gradnja tvornice tamo zabranjuje. Zalaganjem dr. Ljudevita Schwarza i potpisivanjem ugovora 23. 10. 1906. s ondašnjim gradonačelnikom Josipom Vargovićem, Koprivnica, pozicionirana uz željezničke pruge „Zagreb – Koprivnica – Botovo – Gyekenyes – Budimpešta“ (Ostojčić, 2022) i „Varaždin – Virovitica“, relativno blizu Mađarske, kao „pravaški, tj. prohrvatski jako orijentirana“ (Kolar-Dimitrijević, 1996, str. 120), pokazala se boljom alternativom. Zbog zdravlja građana, odlučilo se tvornicu sagraditi na periferiji 3 km od centra. Tvornica je s radom započela 1907. god., i sukladno dogovoru, zaposlila je 200 domaćih radnika i službenika, čime je skočilo i poslovanje koprivničkih obrtničkih i trgovačkih radnji (Ernečić, 2005, str. 11). Većina kupaca proizvoda bili su bogatiji seljaci i veleposjednici (Kolar-Dimitrijević, 1996, str. 24). Tvornica se proširila 1921. g. odjeljenjem za sušenje kukuruza i izradu željeznooksidnih boja te su se prepakiravali drugi kemijski proizvodi, da bi se iduće godine dogodio požar na odjelu sumporne kiseline i otvorila

„Prva jugoslavenska tvornica šarafa d.o.o.“ (ibid., 126). Novonastalu tvornicu je 1931. kupila novosadska "Fabrika šarafa i gvozdene robe" (ibid., 130), stoga se otpustilo 200 radnika, što se loše odrazilo na koprivničko gospodarstvo. Nakon svjetske gospodarske krize 1929., premda je tvornica snizila cijene svojih proizvoda, prodaja gnojiva i plavog kamena opada. Zato se orijentirala na proizvodnju kisika, te ponovno, sumporne kiseline, što je uzrokovalo zasićenje okoliša otrovima (ibid., 130). Ljeti 1937. tvornica prestaje s radom, pošto je tvornica gnojiva „Zorka“ srpskog, francuskog i američkog kapitala zadovoljavala potrebe za takvim proizvodima. Uprava je otpustila sve radnike, njih 400, što je nagnalo radništvo da su uzrok njihove nevolje zapravo Židovi, što nije bila istina, jer su oni htjeli unaprijediti i obogatiti grad i Hrvatsku, no sukobili su se sa „silama kojima nisu bili dorasli, pa su se neki priklonili, a neki slomili“ (ibid., 131).

Nakon privremenog bivanja u arheološkom kontekstu, dolazi se do drugoga primarnog konteksta – sabirnog logora, koji se osnovao 15. 4. 1941., koji ujedno spada pod tešku baštinu, jer se u njemu provodio genocid i nehuman tretman prema manjinama. Bio je prvi logor u NDH, u čijem formiranju je sudjelovalo Ministarstvo unutarnjih poslova (Grobenski, 2019, str. 15). Koncentracijski logori oduvijek su bili sredstvom ratovanja i demoraliziranja pokorenog naroda. Premda se naznake planskog društvenog izoliranja određene zajednice te oduzimanja njihovih prava vidi već u rezervatima za američke domorodce i u institucijama španjolskih misionara, koncentracijski logor se prvi put pojavio 1895., kada je španjolski general Valerian Weyler u Kubi „relocirao“ „pobunjenike“ od ruralnog stanovništva (Pitzer 2017), a ne za vrijeme Burskih ratova, što je raširen mit. Najčešće žrtve su uvijek bila potlačena većina (slučaj genocida nad Herero ljudima 1907.) ili manjina (slučaj armenskog genocida 1915.), i bili su smrtonosniji nego li sudjelovanja u ratovima samim. Takav „civiliziran“ pristup prema žrtvama zavarao je ljude da pomisle da je to nešto očekivano, štoviše, opravdano, pa su se kasnije proširili po cijelom svijetu, i postali sredstvom ubijanja čak i vlastita naroda, što su u konačnici bili sovjetski GULAG sustav i nacistički logori smrti. Praksa se nastavlja čak i u 21. st., među kojima su najpoznatiji u Kini, koji za cilj imaju istrijebiti ujgurske ljude i kulturu, u Sjevernoj Koreji, imigrantski u Libiji te anti-LGBT u Čečeniji.

Transformacija javnih zgrada, poput tvorničkih zgrada i škola, u zatvore i sabirne logore bila je uobičajena praksa toga vremena. Upravo masovna hapšenja i smještanje žrtava u te provizorne smještaje (Lengel Krizman, 1996, str. 94) bila je prva faza realizacije „Konačnog rješenja“. Logoraši su bili zlostavljani, mučeni, obavljali su teške fizičke poslove, te su patili od gladi i

žeđi. U sabirnim logorima nije bilo, osim pojedinačnih ubojstva hladnim i vatrenim oružjem, metoda masovne likvidacije. Mnogi su preminuli zbog iscrpljenosti, nedovoljne ishrane te od epidemija zaraznih bolesti, pošto je liječnička pomoć bila nedostupna. Drugi korak bio je odvesti žrtve u radne, tj. koncentracijske logore, koja su obično bila i masovna gubilišta. Već na samom početku nastanka NDH hapšenja su započela, da bi porasla u intenzitetu od srpnja 1941. do ranog proljeća 1942. godine. Zbog inzistiranja Nijemaca, u svibnju 1943. uhapšene se počelo odvoditi u logore smrti diljem Europe.

Koprivnica toga vremena bila je značajan ustaški centar, po Švarcu (1998, str. 284), što je apsurdno ako se u obzir uzima njegova izjava da su Židovi i Hrvati živjeli u skladu, i bez većih sukoba. Iz emigracije su se u grad vratila trojica vrlo istaknutih ustaša – Martin Nemeč i Nikola Herman te Mijo Bzik, koji je bio doglavnik i uski suradnik s Pavelićem, a koji će odigrati važnu ulogu u formiranju i upravljanju logorom. Stoga se taj logor vrlo brzo formirao, uz pomoć Nijemaca, već pet dana poslije proglašenja NDH. Prvotno su oko 3000 Židova trebali smjestiti u barakama u Glogovcu, gdje bi radili u rudnicima, ali taj je prijedlog propao zbog lošeg stanja smještaja i negodovanja radnika. Treba spomenuti da se sredinom svibnja 1941. planiralo smjestiti još 3000 Židova u Sokolovcu ili Novigradu Podravskom, no i taj plan se nije proveo. Od vlasnika tvornice, Valka Dubravca, ustaše su oduzele ključeve prostorija – jednokatne vile, drvene barake, konjušnice, garaže, kancelarijske zgrade, laboratorija i hale, te su istjerali sve stanare objekata.

Tri dana poslije osnutka prvi zatvorenici, Židovi i Srbi, počinju se dovoditi iz okolice Koprivnice – Grubišnog Polja, Pakraca i Križevaca te iz Hrvatskog zagorja – Kerestince i Lepoglave, s time da se kasnije počelo zatvarati i Rome, komuniste i „lijeve“ članove HSS-a. Pristizali su i ljudi iz Bjelovara, Ogulina, Karlovca, Sarajeva, Tuzle i ostalih mjesta. Prvi dovoz zarobljenika tehnikom masovnog hapšenja dogodio se krajem svibnja te godine, dolaskom 165 zagrebačkih omladinaca, koji su bili poslani na „radove“, a kasnije su bili prebačeni na Velebit.

Koprivničke Židove, njih 256, u tzv. „Kristalnoj noći“ (23. i 24. 7.), dopremilo se kamionima u logor, odlukom ustaškog logornika Pižete. Kasnije su bili deportirani preko Jastrebarskog i Gospića u Krušćicu. Muškarce se zatim preko Jadovna prebacilo u već formiran logor Jasenovac, a žene i djecu u Loborgrad te u Auschwitz. Preživjeli koprivnički Židovi, njih 19, zajedno s ostatkom stanovništva, tada se uključuje u partizanske odrede (Ernečić, 2005, str. 14), ne samo da bi spasili svoje živote, već da bi se i izborili za svoju domovinu i protjerali ustaše.

U gradu je tada živjelo još deset Židova, koji su bili u mješovitim brakovima, dok je troje njih izbjeglo njemačko ratno zarobljeništvo (Ernečić, 2005, str. 18).

Smatra se da je broj logoraša iznosio i više od 5600, premda se točno zna samo za 4348 žrtava, od kojih je 200 bilo ubijeno, mučenjem ili strijeljanjem, a tek njih 76 bilo je oslobođeno, ili odvedeno u Zagreb. Poneki srpski povjesničari i novinari su falsificirali podatke, tvrdeći da je logoraša Srba bilo 30 000, te da je funkcionirao i krematorij (Dizdar, 2007, str. 205), što je također primjer iskrivljivanja povijesti, uzrokovane „zamrzavanjem sjećanja“. Židova je ukupno bilo 812 (Ostojčić, 2022), 170 njih je preminulo u Jadovnu, Gospiću i na Pagu, 300 njih u njemačkim logorima, a ostatak njih u Jasenovcu. Pri dolasku, logoraše bi se premlaćivalo, a nakon toga bi radili na zakapanju protutenkovskih rovova, „koje je prije rata iskopala jugoslavenska vojska“ (ibid). Dobivao se jedan obrok dnevno, „obično krumpirova ili grahova juha, s time da su oni s više novaca mogli pribavljati bolju hranu“ (ibid). Logor je donekle imao kontakt s vanjskim svijetom, pošto je bio uz grad, pa su sugrađani te lijevo krilo HSS-a preuzeli brigu o zatvorenici, gdje se 5 dinara dnevno trošilo na hranu. Logoraši su stanovali u konjušnici (Šeničnjak, 2002, str. 23), dok je vodotoranj „služio ustašama kao osmatračnica“ (Horvatić, 1975, str. 55), zid tvornice kao stratište, a ostale zgrade služile su za potrebe uprave i straže.

Logor se ukinuo u rujnu 1942., zbog problema prenapučenosti i blizine grada i nezadovoljstva građana (Horvatić, 1975, str. 55), koja je rezultirala bunom. „Danica“ poprima novi kontekst – ostala je mjesto za smještaj odreda padobranaca, kojim je zapovijedao bojniki Doljanski (Ostojčić, 2022). U studenom 1943. ustaše su upravo na području Danice pružale otpor od napada Narodnooslobodilačke vojske (Grobenski, 2017, str. 19), a prema Horvatiću (1975, str. 55), od 7. 10. 1943. do 9. 2. 1944. u više navrata bombardiraju se prostorije logora (hala i barake), koji su djelomično ili potpuno bili uništeni. U veljači 1944. „bobanovci“ počinju prostor Danice, uz dvorište pravoslavne crkve, gradske ciglane i katoličkog groblja, koristiti kao stratište za partizane, a koje su znali i pogubljavati vješanjem na glavnom gradskom trgu. Partizani su u dva navrata, 1943. i nakon završetka rata, uhitili i pogubili sve članove uprave tog logora, osim Stjepana Pižete, a logorskog komandanta Martina Nemeca 1947. osudili su na smrt, javnim vješanjem u samom logoru. Godine 1945. (Horvatić, 1975, str. 55), zgrade i „postrojenja“ tvornice vraćeni su dr. Miroslavu Daničiću, sinu dioničara dr. Adolfa Schwarza, a kako nije bilo volje da se nazad vrati u svoju industrijsku funkciju, tj. u primarni kontekst,

zbog „aure“, koja se povezala s identitetom ustaštva, provela se prodaja strojeva i upotrebljivog materijala.

Slika 1. Spomen-područje „Danica“ – ulaz (Drava.info, 2023.)

Nakon rata devastirana nekadašnja tvornica ulazi pod protektorat Jugoslavije, a u njezinoj blizini grade se industrijske zgrade prehrambene industrije „Podravka“ 1973. i tvornica lijekova i kozmetike „Belupo“ 1981. godine (Podravka.hr, 2023). Objekt je ostao relativno zapušten, tj. u arheološkom kontekstu, do 1979. godine. Jedino se na stupovima ulaza postavila 1960. dvojna ploča, koja je opisala, što je vidljivo na slici 1, što se dogodilo u logoru te je navela poneke komunističke žrtve, uz pridodane stihove, koje govore o „borcima za slobodu“, istovremeno ne spominjući eksplicitno ostale žrtve, što je, na određen način, netočno predstavljanje povijesti. Godine 1968. g. obnovila su se ulazna vrata te vodotoranj.

Slika 2. Popis žrtava (Glas Istre, 2023.)

Slika 3. Memorijalni zid (Lenko Pleština, 1981.)

Slika 4. Portal, konjušnica i „Vješala“ (Lenko Pleština, 1981.)

Logor se ozbiljnije restaurirao od 1979. do 1981., rješenjem arhitektonskog plana Lenke Pleštine o uređenju tog zapuštenog mjesta kao spomen-područja, te ona poprma muzealizirani kontekst. Prva faza obuhvaćala je restauraciju postojećih objekata – zida hale, konjušnice i vodotornja dok je druga trebala podrazumijevati gradnju novih objekata, poput „memocentra“ i sportsko-rekreativnih objekata (Šeničnjak 2022: 22; Muzej Grada Koprivnice), što se nije ostvarilo, jer bi predstavljala određenu banalizaciju tog mjesta. Ipak, odmah iza ulaza izgradio se spomen zid sa šetnicom, koji sadrži ploču s imenima logoraša, vidljivu na slici 2, koji je u paraleli sa zidom hale, pokazanog na slici 3, betonski portal sa spomenikom „Vješala“ Lenka Pleštine iz 1979., koji „simbolizira ulaz logoraša u logor“ (Zorić, 2010), koji je vidljiv na slici 4, te maleni amfiteatar, koji je trebao biti predavaonica na otvorenom. Postavila se i lokomotiva „Katica“, ujedno i prva parnjača u Hrvatskoj, koja je prevozila ljude iz Danice u Zagreb u druge logore. Konjušnica se pretvorila u muzejski prostor, gdje je do 1991. imala stalan postav o radničkom pokretu, Drugome svjetskome ratu i o djelovanju logora, uz crteže Zlatke Price, preživjela logoraša, te o NOB-u (Jakšić, 1993). Tri stambena objekta za više i niže službenike nisu se obnovili, jer su ostali simbolom ustaških logornika.

U sklopu logora nalazi se i brončani spomenik partizanima i palim borcima sa slike 1 – „Izvidnica“ Ivana Sabolića iz 1955. g., u obliku partizanskog vojnika, koji, klečeći na koljenima, nosi pušku u ruci, podignutog u čast desetogodišnjice pobjede nad ustašama. On se 5. 4. 1991., pod nalogom koprivničkog HDZ-a, preselio s glavnog gradskog trga (Vitanović, 2018) i smjestio na spomen-područje, što je odraz pokušaja brisanja sjećanja na antifašističku borbu u Koprivnici, zajedno i s činom mijenjanja imena ulica, nazvane po „narodnim herojima“ Jugoslavije, partizanima i antifašistima na „neutralnija“ imena. Primjerice, današnji Zrinski trg, što je bio i njegov naziv u vrijeme 19. st., ali i za vrijeme NDH (Petrić, 2012, str. 67) kao centar grada se u Jugoslaviji zvao „Trg maršala Tita“ (Petrić, 2012, str. 70). Time se simboličko odreklo stare, komunističke vlasti i njene ideologije i nanovo se obnovio hrvatski identitet. To se dogodilo zato što se, u 1990-ima, sve do predsjedničkog mandata Mesića, protivnika veličanja ustaštva, antifašistička borba krivo protumačila kao „antihrvatski“ čin, pošto je za vrijeme Domovinska rata vlast Srbije, uz JNA bile najveći neprijatelj novom identitetu. Također, skinula se i spomen-ploča, posvećena osnutku partizanske jedinice, sa zgrade Gradske vijećnice, koja se razrezala i postavila u temelje spomenika partizana. Nije to bila jedina spomen-ploča koja je nastradala. Prilikom obnove gimnazije, sadašnje osnovne škole „Antun Nemčić Gostovinski“, spomen-ploča iz 1965., s imenima poginulih članova SKOJ-a – „Saveza komunističke omladine Jugoslavije“ (Petrić, 2012, str. 68), prekrila se fasadnom žbukom, a nije

ni nemoguće da je bila uklonjena. Koprivnička Udruga antifašističkih boraca i antifašista, inzistira da se „Izvidnica“ vrati na gradski trg te da se spomen-ploča pohrani u gradski muzej, što se još nije dogodilo.

Unatoč tome, javlja se novi sloj značenja djelovanja partizana u Koprivnici i situacija se komplicira, tj. postaje disonantnom, te Danici kao teškoj baštini prijete potencijalno falsificiranje povijesti. Naime, neki mediji, najčešće oni iz političkog desnog spektra (primjerice Narod.hr.) tvrde da su vlasti bivše Jugoslavije ponovno aktivirale djelovanje logora između lipnja i prosinca 1945., gdje su zarobljene Hrvate, Nijemce, Ukrajince i ostale, navodno njih 10 000 (Horvatić, 2020), deportiralo u sovjetske gulage u Sibiru, gdje je Koprivnica bila jedna od postaja tzv. „Križnog puta“. Šokec, povjesničar Hrvatskog katoličkog sveučilišta (2021, str. 55) navodi, koristeći se zastarjelim podacima iz 2002. g. ukinute Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata, da je dio zarobljenika kolone smješteno u Danicu, a da su neki ubijeni, prije deportacije, u samom logoru ili na putu prema granici s Mađarskom. Prema istraživanju Šokca, zaključuje se da je veći broj žrtava vjerojatno, koristeći se oskudnim arhivskim gradivom, bilo pripadnika ustaške vojske (Šokec, 2021, str. 59), a da se ostatak odnosio na civile svih starosti. Ti podaci su sporni jer je gradivo o tom događaju djelomično nedostupna istraživačima. Premda bi po zakonu iz 2018., kako je navedeno u izvješću Američkog državnog odjela, sva digitalizirana arhivska građa starija od 40 godina trebala biti javno dostupna, u RH ona nije, u slučaju ako sadrži osobne ili klasificirane podatke, čime se istraživanja o spornim događajima otežavaju i onemogućavaju. Zbog nejasnih i nepotpunih činjenica i politički obojenih manipulacija, tj. revizionizma NDH, stvara se u javnom prostoru disonanca između dviju interpretacija – partizana i komunista kao antifašista i osloboditelja te njih kao na zločince i teroriste. Ako se tvrdnja o radu logora 1945. pokaže istinitom, čime bi trebala postati dijelom službene povijesti, po Laszlou (2008, str. 23), onda bi se i kolateralnim žrtvama tog događaja trebalo odati pijetet, ali u svrhu da se pokaže teroristički karakter totalitarnih režima, a ne da se veličaju ustaški zločinci, što je često slučaj kada se govori o stradanjima za vrijeme komunističke vlasti.

Slika 5. Sadašnje stanje Danice (Ivana Šeničnjak 2022.)

Slika 6. Lokomotiva „Katica“ (Boris Jagačić, 2022.)

Danas je kompleks pod zaštitom gradskog muzeja i sastoji se, kako je vidljivo na slici 5, od ulaznih vrata, vodotornja, parka iz 1980-ih, triju stambenih objekata i ostataka industrijske arhitekture iz početka 20. st., te od spomenika „Izvidnica“ i „Vješala“ s portalom. Međutim, sjeverni dio nekadašnjeg zemljišta Podravka koristi kao parkiralište kamiona, što je neprimjereno s moralnog gledišta (Laszlo, 2008, str. 21). Također bi se kompleksu trebala vratiti „Katica“. Ona je bila premještena bez ičijeg stručnog mišljenja 1992. pokraj zagrebačkog Glavnog kolodvora, a 2022. pridodan joj je spomenik žrtvama Holokausta i ustaškog režima, što se vidi na slici 6, i, prema mišljenju Laszloa, trebala bi se vratiti spomen-području, jer se ne vodi briga o materijalu, ali niti o značenju (nije naznačeno čemu je služila), čime postaje banaliziranom. Tek se od 2005. provodi uređenje prostora, koje je ostalo zapušteno nakon zatvaranja Spomen-muzeja 1991., što je bio odraz kulturne politike revizionizma, nacionalizma te zataškavanja prošlosti tijekom i neposredno poslije Domovinskog rata. Jednu od zgrada logoraša gradski muzej koristi kao spremište etnografskog odjela (Muzej grada Koprivnice).

Spomen-područje je u boljem stanju nego prije, a najviše su sačuvani ulaz, vodotoranj, „Izvidnica“ i konjušnica (Laszlo, 2008, str. 21). Tri stambene zgrade su napuštene i iziskuju sanaciju krova i fasade, a ostalo je zanemareno i parkovno arhitektonsko rješenje Lešine, osim portala. Premda je stara ploča s imenima žrtvama na memorijalnom zidu bila uništena, 2019. postavila se nova (Grad Koprivnica, 2021), a godine 2023. najavljena je sanacija zida, za što je Ministarstvo kulture i medija odobrilo iznos od 13.272, 28 eura, prema dogovoru s Gradom Koprivnice (Zember Antolić, 2023). Oba postupka dokazuje da se odnos prema teškoj baštini ipak mijenja te da se nastoji ne uljepšati ili na bilo koji drugi način komodificirati značenja spomen-područja, osim plana o transformaciji u turističko odredište (Mihaljević, 2021), čime bi se moglo privući i pažnja pobornika „mračnog turizma“, koji bi samo zbog šokantnog sadržaja mogli posjetiti spomen-područje, bez da pravilno izraze poštovanje prema stradalima.

Godine 2019. postaje kulturnim dobrom, zahvaljujući korištenju fondova Europske unije, pa se od tada održavaju i komemorativni događaji. Komemoracija je najviše efektivna metoda očuvanja sjećanja, obično emotivnog karaktera, a koja se tiču više ljudi i događaja nego li objekata baštine samih. Dokumentiranje i obilježavanje prošlosti koncentracijskih logora provodi se obično na dan osnutka logora ili, u RH, 22. 6., na Dan antifašističke borbe, iz razloga kako bi se istaknula činjenica da su stradavali nevini ljudi iz razloga što su bili „drugačiji“ te da se zlo više ne bi smjelo ponoviti. Godine 2021. održala se komemoracija, 80 godina poslije osnivanja logora. Na njoj su sudjelovali bivši predsjednik Stipe Mesić, gradonačelnik te koordinator židovskih općina dr. Ognjen Kraus, što dokazuje da takvim događajima prisustvuju i osobe koje nisu nikako povezane sa samom židovskom zajednicom ili s Holokaustom. Kraus je izrekao da ugledni društveni činitelji ne poduzimaju dovoljno da se oda dug prema žrtvama ili da se kazne oni, koji podupiru neoustaštvo i šire mržnju prema Židovima, Romima i ostalim manjinama. Primjerice, sredinom kolovoza 2018., kraj Danice osvanuo je *billboard* plakat, vidljiv na slici 7, za Thompsonov koncert u Koprivničkim Bregima, u sklopu mini-turneje u povodu 23. godišnjice vojne akcije „Oluja“. Antifašistička udruga i Grad Koprivnica službeno se nisu oglasili, osim načelnika Općine Kalnik i predsjednika SDP-a Mladena Kešera, koji je na portalu „Prigorski.hr“ pozvao pjevača da iskaže pijetet žrtvama logora te da pripazi na svoj repertoar pjesama, a publici je poručio da „umjesto crnih obuku bijele majice i tako šire ljubav, a ne mržnju“ (Vitanović, 2018). Priopćenje je izazvalo burne reakcije kod dijela lokalne desnice i političar je bio izložen verbalnom nasilju, čime postaje jasno koliko je hrvatska ekstremistička desnica vokalna i snažna, a da ih pritom samo rijetki pokušavaju suočiti s njima.

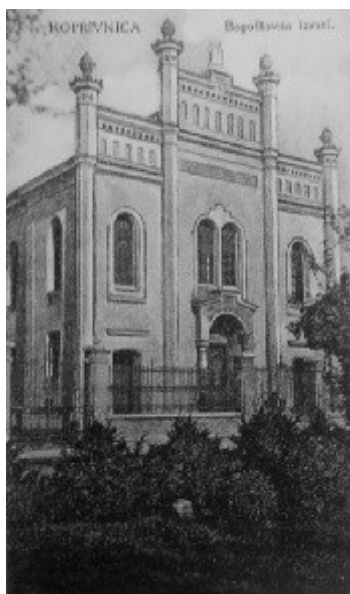
Slika 7. Plakat koncerta Thompsona pored Danice (Zoran Vitanović, 2018.)

Potvrđuje se Krausovo mišljenje da se i danas, kod određenih skupina, veličaju zločini ustaškog režima, i da se ništa ne poduzima, osim paljenjem svijeća, postavljanjem vijenca i održavanjem govora kod komemorativnih događaja, koji se ispunjavaju „pro forma“. Osim debakla s Thomposonovim plakatom, u Koprivnici, uz spomenike antifašizmu, postoji i jedan, posvećen NDH. Naime, u blizini Danice, i dalje stoji obnovljeni spomenik iz 1943., posvećen poginulim domobranima u bitci na Kalniku 1942., kojeg je 1997. obnovilo gradsko poglavarstvo, u suradnji s lokalnim ogrankom Hrvatskog domobrana (Petrić, 2012, str. 74). Premda se na njemu jasno nalaze ustaška obilježja i premda slavi zločince, njega do danas lokalne vlasti SDP-a nisu uništile ili maknule. Zbog takve političke nevolje u suzbijanju neoustaštva, ali i financiranja HOS-a i ostalih desničarskih udruga, manjinske zajednice od 2016., odbijaju sudjelovati na službenim komemoracijama, posebice na onoj u Jasenovcu, kako bi odvojeno izrazili pijetet prema pokojnicima (Vidović 2018), i to će činiti sve dok se ne poduzmu ozbiljnije i konkretne mjere u pitanju kažnjavanja bilo kakvog govora mržnje, što bi, po Ustavu i UN-u, trebalo biti omogućeno.

3.3. Koprivnička sinagoga

U RH ostalo je sačuvano svega devet sinagogalnih građevina. Tri su iz 20. st. najbolje očuvane u Rijeci (koja i dalje ispunjava religijsku funkciju), Donjem gradu Osijeka, koja služi kao Pentekostna crkva i u Bjelovaru (kao Dom kulture) (Karač, 2009, str. 245.). Od njih 30 iz 19. st., sačuvane su slatinska, daruvarska, križevačka, varaždinska, sisačka, te koprivnička. Također sačuvale su se kasnoantičke zgrade u Osijeku, Splitu i Dubrovniku, koje su se u kasnom srednjem vijeku adaptirale u sinagoge, koje su prije emancipacije, zbog skučenosti židovskih geta upotrebljavale kao škole, sudnice i ostalo. Jedino sinagoge u Rijeci, Splitu, Dubrovniku i bogomolja Židovske općine u Zagrebu i dalje obavljaju vjersku funkciju. Sinagoge su se najviše

gradile u 19. st., pogotovo od 1860., kada se Aškenazima i ostalim Židovima urbanih sredina kontinentalne Hrvatske dozvolilo posjedovanje nekretnina i gradnja hramova. Najviše ih je stradalo za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, ali i poslije, za vrijeme komunizma, kada se srušilo šest sinagoga, dok se sedam njih prenamijenilo u prostore kina, kazališta, škola, skladišta, dvorana i robnih kuća (Portal hrvatskog kulturnog vijeća, 2008). Nekoliko njih je „Savet jevrejskih opština Jugoslavije“ (Kvorka, 2022) prodala kao građevinski materijal, dok su dvije prodane Pentekostnoj crkvi. Slična sudbina zadesila je i koprivničku sinagogu, i zato se smatra teškom baštinom, jer predstavlja arhitekturu pogođenu ratom, prenamijenjenu u neetičke ili komercijalne svrhe, te je ujedno i simbol nestale zajednice koprivničkih Židova.

Slika 8. Koprivnička sinagoga nekada (nepoznat autor, 1876.)

Slika 9. Nekadašnja unutrašnjost sinagoge (nepoznat autor, nepoznata godina)

Već u „Miestopisnom rječniku“ M. Sabljara iz 1866. g., kako navodi Ernečić (2005, str. 8), u Koprivnici postoji židovsko mjesto molitve, premda tada nema još izgrađenih javnih zgrada sinagoge, jer se većina židovskih vjerskih obreda obavljala privatno, kod kuće. Stoga se raspisao javni natječaj za izgradnju sinagoge. Iz zapisnika jedne sjednice gradskoga poglavarstva Julius Deutsch, trgovac i predstojnik zagrebačke „izraelitičke vjerozakonske občine“, te arhitekt, prvi je predložio gradnju sinagoge, koja bi gradsko središte učinila više estetski privlačnom. Htjelo se ustupiti malo zemljište na glavnom gradskom trgu bana Josipa Jelačića, između kuće g. Stjepana Semeraja i Andrije Zidarića. Ipak, do gradnje je došlo na drugome mjestu, u Svilarskoj ulici, nekadašnjoj Klakovoj, židovskom kvartu, uz mjesto stare bogomolje. Poglavarstvo grada Koprivnice dozvolilo je Ž.O. dozvolu za gradnju sinagoge te je omogućila biranje rabina, koji je obavljao funkciju i načelnika općine i suca – Josipa Herlingera (Švarc, 1991, str. 171). Konačno se 1876. g., pod vodstvom izvođača radova Viktora Reša, dovršila izgradnja sinagoge, čiji je izgled vidljiv na slici 8. Starija bogomolja, manjih dimenzija, samo je bila djelomično napuštena, jer se povremeno koristila čak i kada je novija sinagoga već bila izgrađena. U sklopu sinagoge bila je vjerska škola, rabinat i prostorija Izraelitičke bogoštovne općine.

Odražava tipičnu aškenatsku sinagogu historicizma 19. st., koja je oznaka austrougarskog „carsko-kraljevskog“ stila. Slijedi uzor trodijelna Försterova hrama u bečkom Tempelgasseu. No, za razliku od hrama-uzora, umjesto stupova od lijevanog željeza, imala je drvene, radi štednje sredstava, te je imala samo jedan balkon za žene, što znači da je bila ortodoksnog karaktera, zbog toga što muškarcima i ženama nije bilo dozvoljeno na istom mjestu prisustvovati obredima. Podatak koji ukazuje na, usprkos svemu, neravnopravan odnos prema Židovima, vidljiva je, na slikama 8 i 10, po tome, što je sinagoga ograđena unutar dvorišta, a koji se ne dotiče ceste, što je bila uobičajena praksa za sve nekršćanske hramove. Od 1930. do 1937. g., pod vodstvom koprivničkog arhitekta Slavka Löwyja vrši se renoviranje sinagoge te hram poprima obilježja arhitekture moderne, a nestaju „romantični“ detalji dekorativne fasadne plastike (Klein, 1998, str. 163), što se djelomično očuvalo i danas, te se interijer pojednostavio.

Najdublji kulturni identitet obično nije sadržan samo u materijalnom – arhitekturi i u predmetima, već u nematerijalnom, u kulturnim značajkama. Zato Klein (1998, str. 156) spominje kako je sinagogalnu arhitekturu moguće proučavati iz arhitektonsko-urbanističkog, ali i iz socijalnog i metafizičkog konteksta. Na grčkom jeziku riječ „sinagoga“ označava „okupljalište“, ali su postojale pod raznim imenima – „zborište na otvorenom, skupština,

bogomolja, učilište“ (Siuc, 2019, str. 5). Tako je sinagoga služila kao prostor obavljanja, prema Jalšić Ernečić (2005, str. 23), mnogih društvenih funkcija. Služila je kao kuća okupljanja (hebr. *beit kneset*), molitve (hebr. *beit tefila*) i izučavanja svetih spisa (hebr. *beit midrash*). Sinagoga prvenstveno predstavlja prostor za obred te „krov nad glavom vjernika“ (Klein, 1998, str. 156), ali se razlikuje od kršćanske ideje hrama kao isključivo svetog mjesta. Crkve obično svojom umjetnošću prikazuju linearni, pojednostavljeni tijek povijesti, od Stvaranja do Apokalipse (ibid.), koje je mogao razumjeti i nepismen čovjek, dok je za Židove, pismenost bila važnija karakteristika, jer se njom osiguravao opstanak ugrožene zajednice, koja ne bi smjela zaboraviti na prošlost. Zato je i služila kao mjesto podučavanja judaističke religije te se zato, da bi mogli čitati Toru i Talmud te raspravljati o raznim područjima života, uključujući i vjeru, opismenjavalu se sve vjernike. Što se tiče društvenog aspekta, od svake se Ž. O., kao ostatka zajednice izgubljene države, očekivalo da posjeduje svoju sinagogu, pošto se prva sinagoga, tj. hram, kao najviša svetinja i simbol jedinstva izraelskih plemena, u koju se hodočastilo prinoseći žrtve, srušila 70. g. djelovanjem rimske vojske i raspadom židovska kraljevstva. Zato je u sinagogama, tzv. „malim svetištima“, prema Talmudu (Siuc, 2019, str. 5), zavjetni kovčeg, svetohranište Tore (hebr. *aron hakodesh*), uvijek bio okrenut u smjeru Jeruzalema, pa tako i u koprivničkoj sinagogi, čime se održavala intimna poveznica s prošlošću.

Unatoč tome, izgledom podsjeća na seosku katoličku crkvu s dva tornja (Jalšić Ernečić, 2005, str. 24), iz razloga što je politika 19. st. očekivala da se vrijednosti judaizma prevedu na jezik kršćana, kako bi se židovska kultura asimilirala s prevladavajućom, što je bio najčešći slučaj upravo u urbanim sredinama. No, čak i sami Židovi, što su se više asimilirali, to su manje zaboravljali na ideju vraćanja u Jeruzalem (što nije bio slučaj s malobrojnim cionistima) te se razvija lokalpatriotizam, tj. osjećaj da moraju djelovati u aktualnom mjestu i društvenoj sredini. Prije emancipacije, sinagoge su se gradile na periferiji ili promenadama gradova, a kasnije, kao i u Koprivnici, grade se vrlo blizu centru grada ili na samom glavnom trgu, što je označavalo financijsku moć i prihvaćenost zajednice. Unatoč tome, židovska zajednica u Koprivnici i u drugim hrvatskim gradovima, bila je i dalje „opreznija“ u izražavanju svoje kulture, kako ne bi ulazili u sukobe s „kršćanskom braćom“ (Klein, 1998, str. 165), time potvrđujući svoju vjernost Beču. Stoga se nije eksperimentiralo u gradnji sinagoga i štedjelo se na materijalu. To nije bio slučaj u liberalnijim sredinama, kakva je bila, između ostalih, Češka.

Za vrijeme ustaške vlasti gubi svoj primarni, židovski kontekst. Sinagoga je služila kao skladište konfisciranih židovskih pokretnina, koje su se prodavale. Godine 1944. bila je zatvor

za „taoce“ – partizane, koji su se borili protiv bobanovaca. U ostalim hrvatskim sinagogama, naprimjer, u vukovarskoj, držali su se također i židovski zatočnici, u slučaju, ako nije bilo prigodnog prostora koji bi poslužio kao sabirni logor. Također ustaška vlast je gotovo sve obredne predmete, vidljive na slici 9, uništila, a i sama zgrada je ratnim zbivanjima ostala devastiranom, s time da je unutrašnjost pretrpjela najveću štetu. U gradskom muzeju zbirke „Judaica“ te u privatnoj ostavštini osnivača muzeja, dr. Leandra Brozovića, od predmeta iz sinagoge ostalo je očuvano tek dio jednog svitka Tore, par srebrnih rimonima (nastavaka za vrhove drvenih drški oko kojih je bio namotan svitak) te „jad“ (pokazivač u obliku ruke s ispruženim kažiprstom). Navedeni predmeti su se nalazili u svetoj hraništu. Od ostalih predmeta sačuvane su orgulje, koje se čuvaju u franjevačkom samostanu (Siuc, 2019, str. 19), „kidiš“ (peharčić koji je služio za obredno ispijanje vina), te veći pehar, tri para svijećnjaka za slavljenje šabata, škrinjica za milodare iz 1864. te tri srebrne ploče s urezanim blagoslovima, koje su se nalazile u okviru na postolju (hebr. *bimah*) ispred zavjetnog ormara.

Slika 10. Sinagoga danas (Ivan Brkić, 2022.)

Slika 11. Spomen-ploča (Marko Posavec, 2019.)

Slika 12. Današnja unutrašnjost sinagoge (Marko Posavec, 2019.)

Nakon rata poprima različite namjene, no ipak, usprkos svemu, posjeduje glavne arhitektonske značajke. Zagrebačka židovska općina, kao nastavak koprivničke, nakon rata je prodala sinagogu gradu Koprivnici u gospodarske svrhe, pošto nije više obavljala religijsku funkciju. Sredinom 1950-ih bila je mjesto djelovanja tvornice tekstila „Krojačko poduzeće“, 1970-ih i 1980-ih služila je kao trgovačko skladište „Izvor“, a 1990-ih kao trgovina rabljenom robom i namještajem (Jalšić Ernečić 2005, str. 26). Ipak, već 1996. postavljena je spomen-ploča, sa slike 11, te se počinje koristiti u kulturne svrhe, čime je židovska zajednica izrazila zadovoljstvo, jer time koprivnička javnost „na izvjestan se način može odužiti brojim svojim bivšim židovskim sugrađanima“ (Švarc, 1996, str. 164). Ta djelatnost započela je već 1990-ih, održavanjem modne revije, kasnije raznih izložaba, koncerata i performansa. Danas je prenamijenjena u koncertnu dvoranu, što se vidi na slici 12, u sklopu Glazbene škole, u kojoj se održava i Festival izvedbenih umjetnosti i kazališta (Siuc, 2019, str. 19) s time da se jedna omanja prostorija zadržala za potrebe preostale židovske zajednice.

Grad Koprivnica, umjesto Židovske općine, zbog većih sredstava, od 2004. g. radi na konzervaciji zgrade te na obnovi arhitektonske dokumentacije. Sinagoga dobiva 2019. g. naziv „Kulturni centar prim. dr. Krešimir Švarc“, po prvom predsjedniku obnovljene koprivničke Ž. O., a koji je preživio rat i genocid, njegujući čovječnost i antifašizam cijeli život. Time je ona postala zaštićeno nepokretno kulturno dobro RH, i ploču s njenim novim nazivom otkrili su njegova kćer dr. Sanja Švarc Janjanin, današnja predstavnik koprivničke Židovske općine te predsjednik zagrebačke Ž. O. dr. Ognjen Kraus. Svečanstvu je prisustvovao i gradonačelnik Mišel Jakšić, ali i predstojnici židovske zajednice, poput glavnog rabina Luciana Mošea

Prelevića te veleposlanika Izraela Ilana Mora, koji je izjavio da će takvim činom sinagoga biti „zalag sjećanja na koprivničku židovsku zajednicu“ (Mihaljević, 2019), što znači da postaje dijelom identiteta grada, kojeg grad njeguje i čuva u suradnji s Ministarstvom kulture i Veleposlanstvom Izraela. Briga Grada oko očuvanja sinagoge, očitovala se i u lipnju 2022. izdvajanjem iz europskog Fonda solidarnosti, u suradnji s Ministarstvom kulture i medija 2,5 milijuna kuna za obnovu, koja bi trebala započeti u rujnu 2022. i završiti 2023. godine.

Osim obnavljanja sinagoge te održavanja kulturnih događaja, te komemoracijama kod Danice, u gradu se i na druge načine obilježavalo povijest židovske zajednice. Po prvim židovskim žrtvama Holokausta, te po brojim drugim koprivničkim Židovima, poput dr. Alberta Heinricha i Slavka Löwyja, 1991. nazvane su ulice i trgovi kao i po koprivničkim Hrvatima, poput Žarka Dolinara, sportaša i glazbenika odlikovanom medaljom „Pravednik među narodima“ (Švarc, 2005, str. 51) te dr. Tomislava Bardeka, žrtve logora Jasenovac (Ivančan, 2019, str. 35). Od 2000. g. u Domoljubu održavaju se večeri židovske glazbe i plesa (Švarc, 2005, str. 51), uz prigodne izložbe o židovskoj baštini i uz gastronomske sadržaje. Povodom 80. obljetnice osnivanja logora „Danica“ 15. i 15. 4. 2021. u istoj dvorani odigrala se kazališna predstava „Dječak koji je govorio Bogu“ (Grad Koprivnica, 2021). Godine 2005. Muzej grada Koprivnice, koje u nadležnosti ima i Spomen-područje Danica, održalo je izložbu „Židovi u Koprivnici“, na kojoj su, uz predočene informacije o povijesti zajednice, bili i izloženi predmeti iz zbirke „Judaica“. Tradicija se nastavlja i dan-danas organiziranjem sličnih kulturnih događaja i izložaba.

3.4. Židovsko groblje

Uz sastav nepokretne baštine koprivničke Židovske općine također ulazi i groblje, koje služi kao spomen na preminule Židove, uz komemorativne događaje i spomen-područja na kojima se na njih prisjeća. Zbog toga, ali i ratnih događaja te problema s nasljeđem, predstavlja tešku baštinu. Služi kao i važan izvor kulturnih informacija – genealoških i povijesnih i, prema Jacobsu, „reflektira posebne životne uvjete Židova na različitim lokacijama u različitim vremenima“ (Fiket, 2022, str. 286). Groblja su ponegdje jedini dokaz prisutnosti Židova (ibid.), što u Koprivnici, zahvaljujući postojanju sinagoge, muzejske zbirke „Judaica“, imenima trgova i ulica po poznatim osobama židovskog podrijetla i spomen-obilježjima nije slučaj. Ono je

jedno od 65 preostalih groblja takve vrste u RH (ibid., 285), i njegov prostor nije prenamijenjen u stambene ili gospodarske svrhe, što je slučaj s većinom.

Slika 13. Židovsko groblje (Ivana Horvatek, 2022.)

Groblje je djelovalo još i prije osnutka Ž. O., 1842., kada su se počele provoditi prve sahrane (Dobrovšak, 2017, str. 58). Nalazilo se na periferiji grada, na trećem kilometru Varaždinske ceste, da bi se kasnije našlo u samom sastavu grada. Poslije se sagradila i mrtvačnica te stan za grobara. Godine 1887. poprima današnji izgled, vidljivog sa slike 13, zbog toga što se već židovska zajednica etablirala. Na groblju se nalaze 99 zidanih obiteljskih grobnica, 236 grobova u obliku stela, 99 u obliku obeliska na zapadnoj strani i pet mauzoleja imućnijih obitelji – Fischer, Scheyer, Pülgram-Betleheim, Löwy i Hirschl. Godine 1889. izgrađena je mrtvačnica društva „Hevra-Kadisha“ s pomoćnim prostorijama, prostorom za zbrinjavanje mrtvih te kuhinjom. Bilo je i gnize (hebr. *gnizah*), skladišta oštećenih svitaka Tore, molitvenika i obrednih predmeta, a koji se nisu smjeli uništiti. Zidanu ogradu i hortikulturu uredio je arhitekt Slavko Löwy, koji je zaslužan i za obnovu sinagoge u 1930-ima. Najstariji nadgrobni spomenici bili su iz sredine 19. st., na istočnoj strani groblja, u obliku stela od lomljenog kamena, koji su imali natpise na hebrejskom, uz reljef Davidove zvijezde, vječnog svijetla ili menore. Kasniji nadgrobni spomenici, na zapadnom dijelu, u obliku su obeliska, što je katolički oblik nadgrobna spomenika, i posjedovali su natpise na hebrejskom i njemačkom jeziku. Na rubnim dijelovima groblja pojavljuju se nadgrobni spomenici na hrvatskom jeziku, što odražava postepenu asimilaciju s većinskim narodom. Međutim, kasnijim spomenicima pridodao se i natpis „Poginuo ili nestao u logoru“ (Jalšić Ernečić, 2005, str. 27), što je dokaz provedenog genocida nad tim narodom.

Slika 14. Spomenik žrtvama holokausta (Muzej grada Koprivnice, 2021.)

Dolaskom ustaša u Koprivnicu devastacija groblja je započela te su mnogi spomenici i grobnice srušeni ili oštećeni. Njemačka vojska je 1941. bombardirala groblje. Između nadgrobnih spomenika 1943. vodile su se borbe za oslobođenje Koprivnice, stoga su vidljiva oštećenja od granata i metaka na mramoru. Zbog tih antropogenih razloga, ali i zbog „urbanih i hortikulturnih utjecaja (zarastanje), atmosferilija i promjene tla“ (Fiket, 2022, str. 286), židovska su groblja postala jednom od najviše ugroženih svjedočanstava kulture Židova, koja se, za razliku od kršćanskih, nedovoljno proučavaju. Groblje je nakon rata ostalo zapušteno, u arheološkom kontekstu, zbog toga što se nije više koristilo i održavalo, sve do 1975. g., kada se prepravio spomenik poginulima u Prvom svjetskom ratu iz 1934. g. (Dobrovšak, 2017, str. 56), vidljiv na slici 14. Tada su se za spomen na žrtve fašizma, uz nadležnost SUBNOR-a (Dobrovšak, 2017, str. 63), promijenile brojke 1914. i 1918. na 1941. i 1945. g, a ostatak spomenika nije se mijenjao, čime se gubi kulturna informacija o sudjelovanju Židova u Prvom svjetskom ratu. U 1990-ima, na inicijativu lokalne zajednice redovito se obavlja košnja te ostali poslovi održavanja, premda je tada bilo slučajeva mladenačkog vandalizma.

Slika 15. Portal groblja (Matija Gudlin, 2019.)

Poslije uspostave RH, proglašeno je kulturnim dobrom, kao i 13 ostalih židovskih groblja, što znači da se o preostalim tri četvrtine groblja ne vodi briga. Danas njime, uz katoličko i pravoslavno, upravlja komunalno poduzeće „Komunalac d. o. o.“, u vlasništvu države, koje održava hortikulturu, građevine, staze i putove, zbrinjava otpad te organizira pogrebe, u suglasju s Ž. O., koje nema vlasništvo nad grobljem, za razliku onih u Rijeci, Dubrovniku, Splitu na Marjanu i ostalim mjestima. Postojala je opasnost da bi se groblje moglo prodati, što bi rezultiralo ekshumacijom grobova, pošto će ponestati nasljednika, koji bi trebali plaćati grobarinu. No, groblje se ipak proglasilo kulturnim dobrom iz razloga, što je većina zajednice ili ubijena u logorima ili se iselila u inozemstvo, pa tako nije moguće plaćati grobna mjesta, čime se zaštitilo od budućih zloupotreba. Od 2001. g. na ulazu u groblje stoji spomenik u obliku slavoluka, prikazan na slici 15, koje je podiglo gradsko poglavarstvo. Tim činom odala se počast žrtvama te se estetizacijom privukla pažnja na područje, no s druge strane, poništilo se svjedočanstvo društva „Havra-Kadisha“, rušenjem stare mrtvačnice sa stanom grobara. Obnova južnog i zapadnog djela groblja, koji je u vrlo lošem stanju, započela je 2018. g. i odobrila su se sredstva za obnovu u iznosu od 50 000 kuna. Grobnice su ostale najviše oštećene, te predstavljaju opasnost za posjetitelje, među koje se ubraja i ona Slavka Löwyja. Natpisi na spomenici od kamena, prema Fiket (2022, str. 293), sve se teže čitaju zbog utjecaja klime, a oni od granita podložni su vandalizmu. Kao i kod spomen-područja Danice, i na židovskom groblju (Sjever.hr, 2023), održava se, obično na Dan antifašističke borbe, komemoracija za židovske žrtve, te se također, uz zaštitu značenja, provodi djelomična obnova materijala i oblika

ostavštine. No, već početkom 21. st. prisutna je ideja groblja kao muzeja na otvorenom, pošto ne obavlja više svoju funkciju, čime bi moglo ući u turističku ponudu, što bi moglo biti opasno, ako i u tom slučaju dođe do pokušaja stavljanja naglaska na ljepotu uređenosti groblja, pritom zanemarujući povijest Židova, koja se očituje na nadgrobnim spomenicima.

4. Zaključak

Baština je skup materijalnih i nematerijalnih očitovanja kulture, koja uključuje primarni, arheološki i muzealiziran kontekst, te identiteta, osjećaja pripadnosti naciji, religiji ili nekom drugom razlikovnom obilježju. Ona se stvara biranjem kulturnih informacija, koje obično odgovaraju identitetu zajednice, kojoj je ona ostavljena u nasljedstvo na brigu, čime se stvara, obično posredstvom autoriteta, kolektivna memorija. Teška baština je ona baština, koja obično prikazuje tamnu stranu prošlosti, stoga može izostati iz identiteta određene zajednice, a mora uključivati ljudskog počinitelja, nevinu žrtvu, te mora ovladavati važnošću i ozbiljnošću. Obuhvaća baštinu vezanu uz rat, nehuman tretman prema ljudima, genocid i terorizam, a u materijalnom smislu može biti u obliku koncentracijskih logora, zatvora, groblja, ratom pogođene infrastrukture ili drugih simbola namjerno nanesene patnje i stradanja. Ona može biti konfliktna, ako se nekoj povijesnoj istini pridodaju disonantna značenja, koja mogu nastati ili zbog nedovoljna znanja i nepažnje ili zbog namjerne, maliciozne manipulacije, koja se manifestira lažiranjem istina, lišavanjem nasljedstva i drugim oblicima eksploatacije. Proces samorazbaštinjenja događa se u slučaju kada se iskrivljivanjem povijesti umanjuje značaj teške baštine, što prijeti identitetu pogođene grupe ljudi.

Prema Županovu (1996, str. 295) povijest čovječanstva obiluje „okrutnim progonima iz vjerskih, nacionalističkih i ideoloških razloga“, u kojoj su Židovi bila etnička grupa najviše podvrgnuta takvim postupcima. Kao nekoć najveća manjina, već od srednjeg vijeka, na području Europe i Hrvatske, oduvijek su se suočavali s antisemitizmom i ksenofobijom te represivnim mjerama, što se najjasnije odrazilo u vrijeme Nacističke Njemačke, NDH i drugih fašističkih tvorevina, kada se provodio planski genocid i kulturocid nad njima. No, čak i danas, Republika Hrvatska ne čini mnogo, osim djelomičnog očuvanja pojedinih materijalnih očitovanja židovske kulture i provedbe komemorativnih događaja, u zaštiti židovskog identiteta. Premda su židovskoj zajednici Ustavom zagarantirana sva prava manjinskih zajednica, a rezolucijama UN-a zabranjena diskriminacija prema nacionalnoj i vjerskoj osnovi,

ne uvažava se zabrinutost njihovih čelnika oko toleriranja korištenja ustaških i nacističkih simbola te dozvoljavanja revidiranja karaktera NDH, koje se izražava medijskom, znanstvenom, obrazovnom i političkom djelatnošću. Također preživjeli logoraši te njihovi potomci ne primaju nikakvu naknadu, a njihovom imovinom se, već za vrijeme Titove Jugoslavije, neetički postupa. Ti postupci vladajućih su proturječni, jer se RH ne temelji na nasljeđu NDH, već na antifašističkoj borbi, premda to u praksi nije vidljivo.

Za razvoj grada Koprivnice prilagodljiva i poduzetna židovska zajednica dala je velik doprinos u sferi gospodarstva i kulture, bez koje ne bi bila ista kao i danas te predstavlja važan dio njene bogate prošlosti. Na početku 19. st. živjelo je tek par aškenaskih obitelji, da bi se 1851. sve više Židova nastanilo, zahvaljujući potvrđenim i stečenim građanskim pravima, što je proces koji je započeo još za vrijeme prosvjetiteljstva. U međuratnom razdoblju zajednica je bila brojčano najveća i djelomično asimilirana s hrvatskim identitetom, no za vrijeme Drugog svjetskog rata gotovo nestaje. Postoje tri očitovanja židovske baštine, koje dokazuju njihov početak i kraj života u Koprivnici. Spomen-područje „Danica“ služi kao podsjetnik na važnu tvornicu kemijskih proizvoda, omogućenu židovskim kapitalom, ali i na holokaust, u prostoru koje su gotovo svi koprivnički Židovi 1941. bili prisilno smješteni i odvedeni u druge koncentracijske logore. Varlam Tihonovič Šalamov, ruski književnik i logoraš sovjetskog GULAG sustava, kaže da, ako postoje ljudi koji prežive koncentracijski logor, da je njihov dug – „reći apsolutnu istinu, cijeli istinu do kraja“, što je proces, koji, nažalost, i do danas nije riješen, zbog disonantne političke klime, uzrokovanu komunističkim režimom i latentnog antisemitizma u dijelu građanstva. Postojanje sinagoge i židovskog groblja svjedoči njihovoj prihvaćenosti i važnosti, te, kao povijesni dokument simboliziraju također i stradanje zajednice, ali i njenog ponovnog uspostava i djelovanja za vrijeme nastanka RH, pošto su proglašene kulturnim dobrom i održavane. Zajedničko ovim očitovanjima kulture jest da su nastale u 19. st., ili na prijelazu tog stoljeća u 20. st., što su preživjele promjene funkcija kroz desetljeća, što uključuje i djelovanja ustaša te da se za njihovo očuvanje provodi postepena obnova, uglavnom financirana fondovima Europske Unije. Premda rezultati ne odražavaju pravo stanje odnosa građana Koprivnice prema teškoj baštini vezanu uz Židove, zbog postupaka Vlade i lokalne zajednice može se zaključiti da se djelomično provodi očuvanje materijala i oblika, premda je zaštita značenja još u razvitku, zbog toga što se nedovoljno ulaže u podučavanje javnosti i u sprječavanju divljenja NDH ostavštini kod pojedinih skupina.

Očuvanje teške baštine je važno, kako se ne bi zaboravilo na žrtve i na njihovo stradanje, te osvijestilo na činjenicu da su ljudi itekako sposobnosti na činjenje zločina jedni prema drugima što je praksa koja se ne bi više smjela ponoviti, jer za sobom može ostaviti tešku hipoteku na bilo čiji nacionalni identitet i pogoršati *self-imidž* u javnom prostoru, što za RH znači njenu poziciju u međunarodnim zajednicama. Suočavanje s neugodnom prošlošću mora uključiti napore državnih vlasti u edukaciji i senzibilizaciji publike, osobito školske djece i maloljetnika, suzbijanjem lažnih informacija, poput teorija zavjera, koje za cilj imaju ugroziti, u ovom slučaju, Židove, te također bi trebalo primijeniti legalne mjere koje bi za cilj imale pravodobno kazniti one, koje veličaju ustaške i nacističke zločine, te podržavati akademsku zajednicu u otkrivanju i prezentiranju istinitih povijesnih činjenica. Postavlja se pitanje, hoće li se i dalje provoditi prešutan revizionizam NDH i suptilno ugrožavanje manjina u RH, ili će doći do radikalne promjene – na bolje ili gore, za koji odgovor još nemamo.

5. Literatura

- American - Israeli Cooperative Enterprise (2023) *Jews of the Former Yugoslavia After the Holocaust*. Dostupno na: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jews-of-the-former-yugoslavia-after-the-holocaust> (22. lipanj 2023.)
- Anico, M. i Peralta, E. (2009) Introduction. U: Anico, M. i Peralta, E. *Heritage and identity – Engagement and Demission in the Contemporary World*, Oxon:Routledge, str. 1–13.
- Ashworth, G. J. i Hartmann, R. (2005) *Horror and human tragedy revisited : The management of sites of atrocities for tourism*. New York: Cognizant Communication
- Ashworth, G. J. i Tunbridge, J. E. (1996) *Dissonant heritage: Management of the past as a resource*. Chichester: Wiley
- Banac, I. (1996) Fašizam u teoriji i hrvatskoj praksi. U: Kraus, O. (ur.) *Antisemitizam – holokaust – antifašizam*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 302–306.
- Despot, Z. (2008) *Podravina u Drugom svjetskom ratu*. Portal Hrvatskog kulturnog vijeća. Dostupno na: <http://www.hkv.hr/domovini/2-svjetski-rat/2539-podravina-u-drugom-svjetskom-ratu.html> (12. lipanj 2023.)
- Deverić, M.; Fumić, I. (2017) III. Ustaški koncentracijski logori - Logor „Danica“ u Koprivnici. U: *Hrvatska u logorima 1941. – 1945.*, Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista RH, str. 41.
- Dizdar, Z. (2007) Ljudski gubici logora „Danica“ kraj Koprivnice 1941. – 1942. *Podravski zbornik*, 33, str. 187–207. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/161953> (19. lipanj 2023.)
- Dobrovšak, Lj (2017) Spomenik stradalim Židovima u Prvom svjetskom ratu u Koprivnici. *Podravski zbornik*, 43, str. 53–63. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/330610> (19. lipanj 2023.)
- Državni zavod za statistiku (2022) *Objavljeni konačni rezultati Popisa 2021*. Dostupno na: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (12. lipanj 2023.)
- Ernečić, D. (2023) *Povijest grada*. Grad Koprivnica. Dostupno na: <https://koprivnica.hr/koprivnica/povijest-grada/> (12. lipanj 2023.)

- Ernečić, D. (2005) Novi prilozi za povijest koprivničkih Židova. U: *Židovi u Koprivnici (31.03.-30.06.2005.)*, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, str. 6–14.
- Facing History & Ourselves (2022) *The Ancient Roots of Anti-Judaism*. Dostupno na: <https://www.facinghistory.org/resource-library/ancient-roots-anti-judaism> (21. svibanj 2023.)
- Feldbauer, B. (1998) Uvodna riječ. U: Kraus, O. (ur.), *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 284–286.
- Fiket, A. (2022) Istraživanje židovske baštine u Hrvatskoj: židovska groblja. *Radovi*, 54 (2), str. 285–294. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/429489> (17. lipanj 2023.)
- Goldstein, I. (1996) Antisemitizam u Hrvatskoj. U: Goldstein, I. *Antisemitizam – holokaust – antifašizam*. Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 12–53.
- Goldstein, I. (2019) 5. Što je bila i što je Hrvatima značila NDH?. U: Goldstein, I. *Kontroverze hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb: Profil Knjiga, str. 67–82.
- Grad Koprivnica (2013) *Imena ulica i trgova na području Grada Koprivnice*. Dostupno na: <https://koprivnica.hr/wp-content/uploads/2017/04/Popis-imena-ulica-i-trgova-na-podru%C4%8Dju-Grada-Koprivnice.pdf> (19. lipanj 2023.)
- Grad Koprivnica (2019) *Započela obnova spomen obilježja na Židovskom groblju*. Dostupno na: <https://koprivnica.hr/novosti/zapocela-obnova-spomen-obiljezja-na-zidovskom-groblju/> (17. lipanj 2023.)
- Grad Koprivnica (2021) *Komemoracija na Spomen području Danica*. Dostupno na: <https://koprivnica.hr/novosti/komemoracija-na-spomen-podrucju-danica/> (27. travanj 2023.)
- Grad Koprivnica (2021) *Predstava „Dječak koji je govorio Bogu“ u dvorani „Domoljub“ povodom 80. obljetnice od osnutka logora Danica*. Dostupno na: <https://koprivnica.hr/novosti/predstava-djecak-koji-je-govorio-bogu-u-dvorani-domoljub-povodom-80-obljetnice-od-osnutka-logora-danica/> (20. lipanj 2023.)
- Grobenski, V. (2019) *Memorijalna prisutnost Drugoga svjetskoga rata u Koprivnici*. Diplomski rad. Koprivnica: Sveučilište Sjever, Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo. Dostupno na: <https://repozitorij.unin.hr/islandora/object/unin%3A3012> (27. travanj 2023.)

Horvatić, F. (1975) *Logor Danica u Koprivnici*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/340733> (19. lipanj 2023.)

Horvatić, P. (2020) 22. travnja 1945. „Memento uoči Bleiburga (Podravina) – partizani u ustaškom logoru ‘Danica’ mučili, deportirali i ubili tisuće ljudi. Narod.hr. Dostupno na: <https://narod.hr/kultura/22-travnja-1945-memento-uoci-bleiburga-podravina-partizani-u-ustaskom-logoru-danica-mucili-deportirali-i-ubili-tisuće-ljudi> (12. lipanj 2023.)

Howard, P. (2003) *Heritage – Management, Interpretation, Identity*. London: Continuum

Ivančan, I. (2019) *Povijest u javnom prostoru grada Koprivnice*. Diplomski rad. Koprivnica: Sveučilište Sjever, Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo. Dostupno na: <https://repositorij.unin.hr/islandora/object/unin%3A3797> (21. lipanj 2023.)

Jakšić, N. (1993) *Museums and Galleries of Croatia*. Zagreb – Museum Documentation Centre

Jalšić Ernečić, D. (2005) Sinagoga u Koprivnici. U: Ernečić, D, (ur.), *Židovi u Koprivnici (31.03.-30.06.2005.)*, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, str. 23–26.

Jalšić Ernečić, D. (2005) Židovsko groblje u Koprivnici. U: Ernečić, D, (ur.), *Židovi u Koprivnici (31.03.-30.06.2005.)*, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, str. 27–29.

Karač, Z. (2009) Izabrani primjeri sinagoga 20. stoljeća nastalih na tlu Hrvatske. Memento izgubljenoj baštini. U: *Ivo Maroeviću baštinici u spomen*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Filozofskog fakulteta, str. 245.

Kasapović, M.. (2017) Genocid u NDH: Umanjivanje, banaliziranje i poricanje zločina. Izvorni znanstveni rad. *Politička misao*, 55 (1), str. 7–33. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/289936> (12. lipanj 2023.)

Kasapović, Mirjana. 2022. *Antisemitizam u hrvatskoj od srednjega vijeka do danas – recenzija knjige*, 632. Dostupno na: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://hrcak.srce.hr/file/404265&ved=2ahUKEwjh74jZocPAhVT_rsIHTqgD_cQFnoECA0QAQ&usg=AOvVaw115QL0NmZ2EJNqd7Zcyaov (27. travanj 2023.)

- Klein, R. (1998) Sinagoyalna arhitektura na tlu Hrvatske u kontekstu Austro-Ugarske Monarhije. U: Kraus, O. *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 156–165.
- Kolar-Dimitrijević, M. (1996) Koprivnička tvornica „Danica“ do 1937. godine. *Podravski zbornik*, 22, str. 119–136. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/335120> (19. lipanj 2023.)
- Komunalac d.o.o. *Upravljanje grobljem*. Dostupno na: <https://komunalac-kc.hr/upravljanje-grobljem/> (20. lipanj 2023.)
- Kvorka, T. (2022) *Tužne sudbine hrvatskih sinagoga koje su kroz povijest trpjele kulturocid*. Glas Slavonije. Dostupno na: <https://www.glas-slavonije.hr/503889/5/Tuzne-sudbine-hrvatskih-sinagoga-koje-su-kroz-povijest-trpjele-kulturocid> (16. lipanj 2023.)
- Laszlo, Ž. (2008) Spomen područje logora Danica. *Podravski zbornik*, 34, str. 21–26. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/331842> (17. lipanj 2023.)
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2021. Antisemitizam. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3110> (21. svibanj 2023.)
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2021. Aškenazi. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4348> (4. lipanj 2023.)
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021) Cionizam. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=11906> (8. lipanj 2023.)
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021) Holokaust. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=25975> (8. lipanj 2023.)
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021) Koprivnica. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33091> (18. svibanj 2023.)

Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021) Sinagoga. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56076> (16. lipanj 2023.)

Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021) Rasizam. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51856> (18. svibanj 2023.)

Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021) Sefardi. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55163> (4. lipanj 2023.)

Lengel Krizman, N. (1996) Logori za Židove u NDH. U: Kraus, O. (ur.), *Antisemitizam – holokaust – antifašizam*. Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 91–103.

Levak-Miklošić, S. (2016) *Znate li gdje je i kako izgleda židovsko groblje?*. Drava.info. Dostupno na: <https://drava.info/2016/08/znate-li-gdje-je-i-kako-izgleda-zidovsko-groblje/> (21. lipanj 2023.)

Logan, W., Reeves, K. (2009) Introduction: Remembering places of pain and shame. U: Logan, W., Reeves, K. *Places of pain and shame – Dealing with difficult heritage*, Oxon: Routledge, str. 1–13.

Macdonald, S. (2009) Unsettling memories: Intervention and controversy over difficult public heritage. U: Anico, M., Peralta, E. *Heritage and identity – Engagement and Demission in the Contemporary World*, Oxon:Routledge, str. 93–104.

Maroević, I. (2004) Identitet kao sastavni dio muzealnosti (1986.). U: Maroević, i. (ur.), *Baštinom u svijet: Muzeološke teme – Zaštita spomenika – Arhitektura*. Matica Hrvatska, Ogranak Petrinja, str. 39–41.

Maroević, I. (2004) Kulturna baština između globalnog i nacionalnog (2002.). U: Maroević, i. (ur.), *Baštinom u svijet: Muzeološke teme – Zaštita spomenika – Arhitektura*. Matica Hrvatska, Ogranak Petrinja, str. 33–39.

Maroević, I. (2004) Muzejski predmet kao dokument (1994.). U: Maroević, i. (ur.), *Baštinom u svijet: Muzeološke teme – Zaštita spomenika – Arhitektura*. Matica Hrvatska, Ogranak Petrinja, str. 53–58.

Maroević, I. (2004) Muzeologija i znanost (1999.). U: Maroević, i. (ur.), *Baštinom u svijet: Muzeološke teme – Zaštita spomenika – Arhitektura*. Matica Hrvatska, Ogranak Petrinja, str. 29–35.

Maroević, I. (2004) Uloga muzealnosti u zaštiti memorije (1997.). U: Maroević, I. (ur.), *Baštinom u svijet: Muzeološke teme – Zaštita spomenika – Arhitektura*. Matica Hrvatska, Ogranak Petrinja, str. 42–45.

McKercher, B., du Cros, H. (2002) Affirming authenticity: Consuming Cultural Heritage. *Annals of Tourism Research*, 26 (3), str. 589–612.

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1966). Dostupno na: https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/medjunarodni/medjunarodna_konvencija_o_ukidanju_svih_oblika_rasne_diskriminacije.pdf (9. lipanj 2023.)

Mihaljević, R. (2019) *Koprivničkoj sinagogi status kulturnog dobra RH*. Večernji list, Lokalni.hr. Dostupno na: <https://lokalni.vecernji.hr/gradovi/koprivnickoj-sinagogi-status-kulturnog-dobra-rh-17693> (15. lipanj 2023.)

Mihaljević, R. (2021) *Stipe Mesić: Za dom spremni je zločinački pozdrav i treba ga zabraniti*. Danica.hr. Dostupno na: <https://danica.hr/stipe-mesic-za-dom-spremni-je-zlocinacki-pozdrav-i-treba-ga-zabraniti/> (17. lipanj 2023.)

Mihaljević, R. (2022) *Obnova jedine hrvatske sinagoge koja je preživjela strahote II. svjetskog rata*. Večernji list – Lokalni.hr. Dostupno na: <https://lokalni.vecernji.hr/gradovi/obnova-jedine-hrvatske-sinagoge-koja-je-prezivjela-strahote-ii-svjetskog-rata-26499> (15. lipanj 2023.)

Mihaljević, R. (2022). *Za obnovu sinagoge Koprivnici 2,5 milijuna kuna iz EU*. Večernji List, Lokalni.hr. Dostupno na: <https://lokalni.vecernji.hr/gradovi/za-obnovu-sinagoge-koprivnici-25-milijuna-kuna-iz-eu-25617> (15. lipanj 2023.)

Misztal, B. A. (2009) The banalization and the contestation of memory in postcommunist Poland. U: Anico, M., Peralta, E. (ur.), *Heritage and identity – Engagement and Demission in the Contemporary World*. Oxon: Routledge, str. 117–128.

Muzej Grada Koprivnice. *Spomen područja Danica*. Dostupno na: <http://www.muzej-koprivnica.hr/o-nama/objekti-i-zbirke/danica/> (27. travanj 2023.)

Muzej Grada Koprivnice. *Zbirka Judaica*. Dostupno na: <https://www.muzej-koprivnica.hr/zbirke/odjel-povijesti/zbirka-judaica/> (15. lipanj 2023.)

Neugebauer, A. 2009. *Pro-active Dissonant Heritage Management – Reducing Discordances at Sites of Atrocity*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co. KG)

Ostojčić, N. (2022) *Logor Danica – gdje počinju zločini i gdje se završava sjećanje*. P-portal.net. Dostupno na: <https://p-portal.net/logor-danica-gdje-pocinju-zlocini-i-gdje-se-završava-sjecanje/> (12. lipanj 2023.)

Petrić, H. (2012) Sukob sjećanja i simbola - O spomeničkoj baštini i sjećanju na svjetske ratove u koprivničkoj Podravini. *Podravski zbornik*, 38, 66–75. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/331463> (19. lipanj 2023.)

Podravka.hr (2023.) *Povijest Podravke po godinama*. Dostupno na: https://www.podravka.hr/kompanija/o-podravki/povijest/povijest-podravke-pogodinama/#_year-1934 (18. svibanj 2023.)

Portal hrvatskoga kulturnog vijeća (2008). *Sve hrvatske sinagoge*. Dostupno na: <https://www.hkv.hr/vijesti/hrvatska/3122-sve-hrvatske-sinagoge.html> (16. lipanj 2023.)

Pitzer, A. (2017) *Concentration Camps Existed Long Before Auschwitz*. Smithsonian Magazine. Dostupno na: <https://www.smithsonianmag.com/history/concentration-camps-existed-long-before-Auschwitz-180967049/> (10. svibanj 2023.)

Safi, M. (2019) *Churchill's policies contributed to 1943 Bengal famine – study*. The Guardian. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/29/winston-churchill-policies-contributed-to-1943-bengal-famine-study> (18. svibanj 2023.)

Schatz, D. (2023) *How Poland Distorts Its Holocaust History*. Foreign Policy. Dostupno na: <https://foreignpolicy.com/2023/03/21/poland-distorts-holocaust-history-gross-jedwabne/> (21. svibanj 2023.)

Schouten, F. F. J. (1995) Heritage as historical reality. U: Herbert, D. T. (ur.). *Heritage: Tourism and Society*. London: Pinter, str. 21–31.

Siuc, Ines (2019) *Sjećanje na zagrebačku i koprivničku sinagogu*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, str. 14–24. Dostupno na: <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/ffzg%3A315> (18. lipanj 2023.)

Sjever.hr. 2023. *Dan antifašističke borbe obilježene i u Koprivničko-križevačkoj županiji*.

Dostupno na: <https://sjever.hr/2023/06/22/dan-antifasisticke-borbe-obiljezene-i-u-koprivnicko-krizevackoj-zupaniji/> (22. lipanj 2023.)

Stublić, H. (2018) „Neželjena“ baština u Hrvatskoj? Pogrešno tumačenje i aproprijacija pojma. U: Horvatinčić, S. (ur.), *Baština odozdo – mikropolitike 2018*. Zagreb: Blok, str. 32–34. Dostupno na:

http://www.blok.hr/system/publication/pdf/18/BASTINA_ODOZDO_PDF_WEB.pdf (13. svibanj 2023.)

Šadek, V. 2016. Ratni pakao u Podravini u posljednjim mjesecima Drugog svjetskog rata. *Podravski zbornik*, 41, 63–71. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/331073> (19. lipanj 2023.)

Šeničnjak, I. (2022) *Spomen područje Danica u kulturi sjećanja Koprivnice*. Diplomski rad. Koprivnica: Sveučilište Sjever, Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo. Dostupno na: <https://repozitorij.unin.hr/islandora/object/unin%3A5184> (21. lipanj 2023.)

Šokec, F. (2021) Analiza žrtava bleiburškog Križnog puta u podravskom kraju (kotari Koprivnica, Đurđevac i Ludbreg). *Podravski zbornik*, 47, 53–56.

Švarc, K. (1991) Prilozi za povijest koprivničkih Židova. *Podravski zbornik*, 17, 167–179. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/337281> (17. lipanj 2023.)

Švarc, K. (1998) Kratka povijest koprivničke židovske zajednice. U: Kraus, O. (ur.), *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 378–383.

Švarc, K. (2005) Holokaust u Koprivnici. U: Ernečić, D. (ur.), *Židovi u Koprivnici (31.03.-30.06.2005.)*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, str. 17–18.

Švarc, K. (2005) Predgovor. U: Ernečić, D. (ur.), *Židovi u Koprivnici (31.03.-30.06.2005.)*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, str. 3.

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina (2023). *Židovi*. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/nacionalne-manjine/nacionalne-manjine-u-republici-hrvatskoj/zidovi/366> (22. lipnja 2023.)

UNESCO (2021) *Cultural heritage*. Dostupno na:

<https://en.unesco.org/fieldoffice/santiago/cultura/patrimonio> (13. svibanj 2023.)

U.S. Department of State – Office of the special envoy for holocaust issues. *The JUST Act Report: Croatia*. Dostupno na: <https://www.state.gov/reports/just-act-report-to-congress/croatia/> (9. lipanj 2023.)

Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst). Dostupno na: <https://zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (9. lipanj 2023.)

Vidović, L. (2018) *Relativizacija zločina NDH narušava temeljne vrijednosti Ustava, a izostanak reakcija otvara prostor mržnji*. Republika Hrvatska. Ured pučke pravobraniteljice. Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/hr/relativizacija-zlocina-ndh-narusava-temeljne-vrijednosti-ustava-a-izostanak-reakcija-otvara-prostor-mrznji/> (25. travanj 2023.)

Vitanović, Z. (2018) *Crna Danica*. Portal Novosti. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/crna-danica> (17. lipanj 2023.)

Vitanović, Z. (2018) *Obrisana memorija Koprivnice*. Portal Novosti. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/obrisana-memorija-koprivnice> (27. travnja 2023.)

Young, K. (2009) Auschwitz-Birkenau: the challenges of heritage management following the Cold War U: Logan, W., Reeves, K. *Places of pain and shame – Dealing with difficult heritage*, Oxon:Routledge, str. 50–68.

Zorić, S. (2010) *Kultura zaborava, drugi dio*. Lupiga.com. Dostupno na: <https://www.lupiga.com/vijesti/kultura-zaborava-drugi-dio> (21. lipanj 2023.)

Zember A. A. (2023) *Meričeva zgrada i Spomen područje Danica idu u sanaciju, Grad osigurao nešto više od 26.500 eura*. Drava.info. Dostupno na: <https://drava.info/2023/04/mericeva-zgrada-i-spomen-podrucje-danica-idu-u-sanaciju-grad-osigurao-nesto-vise-od-26-500-eura/> (18. lipanj 2023.)

Županov, J. (1996) Fašizam i antifašizam u svjetlu bipolarne vrijednosne orijentacije. U: Kraus, O. (ur.), *Antisemitizam – holokaust – antifašizam*; Zagreb: Židovska općina Zagreb, str. 290–301.

6. Popis oznaka i kratica

AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

engl. – engleski jezik

EU – Europska Unija

g. ili god. – godina

hebr. – hebrejski jezik

HOS – Hrvatske Oružane Snage

HSS – Hrvatska seljačka stranka

JNA – Jugoslavenska narodna armija

NDH – Nezavisna Država Hrvatska

RH – Republika Hrvatska

SAD – Sjedinjene Američke Države

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije

st. – stoljeće

SUBNOR – Savez udruženja boraca Koprivnica

tj. – to jest

tzv. – takozvani

UN – Ujedinjeni Narodi

WJRO – World Jewish Reinstitution Organization

ZDS – Za dom spremni

Ž. O. – Židovska općina

7. Popis slika

Slika 1. Drava.info (2023) *Spomen-područje „Danica“ – ulaz*. Dostupno na: <https://drava.info/2019/04/prostor-ustaskog-logora-danica-do-daljnjeg-bez-znacajnijih-intervencija-osim-ako/> (21. lipanj 2023.)

Slika 2. Glas Istre (2023) *Popis žrtava*. Dostupno na: <https://www.glasistre.hr/hrvatska/u-koprivnici-odana-pocast-zrtvama-prvog-ustaskog-logora-danica-790698> (21. lipanj 2023.)

Slika 3. Pleština, L. (1981) *Memorijalni zid*. Dostupno na: http://www.lenkoplestina.com/projects/03_koprivnica/c102.htm (21. lipanj 2023.)

Slika 4. Pleština, L. (1981) *Portal, konjušnica i „Vješala“*. Dostupno na: http://www.lenkoplestina.com/projects/03_koprivnica/c102.htm (21. lipanj 2023.)

Slika 5. Šeničnjak, I. (2022) *Sadašnje stanje Danice*. Dostupno na: <https://repositorij.unin.hr/islandora/object/unin%3A5184> (21. lipanj 2023.)

Slika 6. Jagačić, B. (2022) *Lokomotiva „Katica“*. Dostupno na: <https://zg-magazin.com.hr/parna-lokomotiva-na-glavnom-kolodvoru-i-dalje-propada/> (21. lipanj 2023.)

Slika 7. Vitanović, Z. (2018) *Plakat koncerta Thompsona pored Danice*. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/crna-danica> (21. lipanj 2023.)

Slika 8. *Koprivnička sinagoga nekada (1876)* Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Sinagoga_u_Koprivnici.jpg (21. lipanj 2023.)

Slika 9. *Nekadašnja unutrašnjost sinagoge*. Dostupno na: <https://www.muzej-koprivnica.hr/medunarodni-dan-sjecanja-na-zrtve-holokausta-27-1-2017/> (21. lipanj 2023.)

Slika 10. Brkić, I. (2022) *Sinagoga danas*. Dostupno na: <https://glaspodravine.hr/koprivnicka-sinagoga-ide-u-daljnju-obnovu-iz-europe-stiglo-vise-od-dva-milijuna-kuna/> (21. lipanj 2023.)

Slika 11. Posavec, M. (2019) *Spomen-ploča*. Dostupno na: <https://drava.info/2019/11/foto-video-otvorenje-sinagoge-kulturni-centar-kresimir-svarc/> (21. lipanj 2023.)

Slika 12. Posavec, M. (2019) *Današnja unutrašnjost sinagoge*. Dostupno na: <https://drava.info/2019/11/foto-video-otvorenje-sinagoge-kulturni-centar-kresimir-svarc/> (21. lipanj 2023.)

Slika 13. Horvatek, I. (2022) *Židovsko groblje*. Dostupno na: <https://blagamisterije.com/zidovsko-groblje-danas-podsjeća-na-ljude-koji-su-stvarali-koprivnicu-i-znacajno-utjecali-na-tokove-podravske-povijesti/24914/> (21. lipanj 2023.)

Slika 14. Muzej grada Koprivnice (2021) *Spomenik žrtvama holokausta*. Dostupno na: <https://epodravina.hr/u-sinagogi-se-obilježava-80-koprivnička-kristalna-noc-bit-ce-prikazan-i-film-o-koprivničkom-zidovskom-groblju/> (21. lipanj 2023.)

Slika 15. Gudlin, M. (2019) *Portal groblja*. Dostupno na: <https://epodravina.hr/obnavlja-se-zidovsko-groblje-u-koprivnici-ministarstvo-kulture-odobrilo-sredstva/> (21. lipanj 2023.)

Teška baština Grada Koprivnice

Sažetak

Ovim završnim radom iz muzeološke, povijesne i sociološke perspektive te teorije baštine, istražit će se i prezentirati pojam teške baštine, a primijenjeno na primjeru Spomen područja Danice, koprivničke sinagoge te židovskog groblja. Ti objekti dio su kulturne i povijesne baštine grada Koprivnice. Koprivnička sinagoga zaštićeni je spomenik kulture (koja ne obavlja više religijsku funkciju) i podsjetnik je, uz groblje, na židovsku zajednicu tog grada koja se, nažalost, smanjila zbog djelovanja Nezavisne Države Hrvatske tijekom Drugog svjetskog rata. Na drugom kraju spektra stoji Spomen područje Danica, koja je danas pod zaštitom Muzeja grada Koprivnice, a koji je služio kao sabirni logor u 1940-ima i prvi je takve vrste u Hrvatskoj. Analiza i komparacija navedenih primjera trebala bi rasvijetliti kulturnu baštinu židovske zajednice koja je u mnogome unaprijedila kulturni i gospodarski život grada Koprivnice te kasnije njihovo stradanje i odnos koprivničke zajednice prema toj teškoj baštini danas.

Ključne riječi: teška baština, Židovi u Hrvatskoj, Spomen-područje Danica, koprivnička sinagoga, koprivničko židovsko groblje

Difficult and Controversial Cultural Heritage of Town of Koprivnica

Summary

This final paper will, from museological, historical and sociological point of view (including heritage theory), investigate and present the concept of difficult heritage, applied on examples of Danica memorial complex and Koprivnica's synagogue and Jewish cemetery. Those objects are the part of the cultural and historical heritage of Croatian town Koprivnica. Synagogue of Koprivnica is the protected cultural monument (which no longer supports the religious function) and it serves as a reminder, alongside with the cemetery, to Jewish community of that town, which, unfortunately, diminished due to the actions of the Independent State of Croatia during the Second World War. At the other end of the spectrum stands Danica memorial complex, which served as a concentration camp in the 1940s and it is the first of its kind in Croatia. The analysis and comparison of aforementioned examples should elucidate the cultural heritage of Jewish community, which has in many ways improved the cultural and economic life of the town Koprivnica for many, and their suffering, and the attitude of the Koprivnica's citizens towards that difficult heritage today.

Key words: difficult heritage, Jews in Croatia, Danica memorial complex, Koprivnica synagogue, Koprivnica jewish graveyard complex